

KULTURVÄRDEN

RÖTT SLOTT MED VITA KNUTAR
Slottets färger genom historien

MILJÖVÄNNEN I MUSEET
Så bevaras kulturarvet

ETT TORN FÖR FRIMURARE?
Gustav III:s verk väcker frågor

K

I KUNGLIG BÄDD
Gustav Vasas natt i Ornäs

VILSELEDD PÅ HUSEBY
Florence Stephens öde upprör än

KVALITETSMÄRKT KULTURARV
Turistprojekt med ambitioner

SALEN I RIKETS CENTRUM

*Rikssalen restaurerad
efter 90 år*

KONSTEN ATT VÄLJA BORT

Tidningen ska snart gå till tryck och mitt skrivbord är fullt av manus och korrektur i olika stadier. Emellanåt känns det ofattbart att det till slut blir en färdig tidning. Men så sitter den till slut på väggen för att justeras och sorteras och vi ser om det blir som vi har tänkt. Vi korrigerar, kompletterar, väljer bort och flyttar om. Och andas ut en smula för att sedan raskt ge oss på nästa nummer.

Det är en konst att välja och att välja bort. Ännu har det inte inträffat att vi har för lite material, det är snarare tiden och sidorna som inte räcker till för att berätta allt det vi så gärna skulle vilja. Då är det en tröst att tekniken numera tillåter att vi brer ut oss på vår hemsida. I det här numret har vi två artiklar som vi har varit tvungna att korta ner för att få plats med. Men på www.sfv.se kan du läsa de fullständiga versionerna av »Ett rött slott« och artikeln om rikssalen på Stockholms slott.

Där kan du också gå på upptäcktsfärd bland det 60-tal av våra fastigheter som det går att göra utflykter till. Besök ditt kungarrike!

Att göra sfv:s besöksmål än mer välbesökta och besöksvärda är en viktig del i sfv:s uppdrag. I år genomför sfv ett projekt som vi hoppas ska leda till att de kulturskatter vi förvaltar ska besökas av många fler och uppfattas som riktigt intressanta. Läs mer om detta i tidningen.

Trevlig läsning!

MIA FERNLUND
Chefredaktör

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

FOTO MAGNUS FOND

Vad händer på slottet?

Lotta Günther, förvaltare av Stockholms slott, nu är det dags att påbörja restaureringen av slottets fasader. Hur kommer förbipasserande att märka det?

– Delar av slottet kommer att vara omgärdade av byggnadsställningar under lång tid framöver. Vi kommer återkommande att ha tillfällen med öppen arbetsplats när allmänheten får besöka byggnadshytan och ta del av de arbeten som bedrivs och kanske rentav på egen hand försöka sig på stenarbete.

När och var börjar ni och hur länge kommer restaureringen att pågå?

– Arbetena börjar i vår med norra Logårds-flygeln, som vetter mot Kungsträdgården och Grand Hôtel. Nästa årsetapp är södra Logårds-flygeln mot Slottsbacken. Hela slottet är indelat i 22 årsetapper och beräknas vara färdigt runt 2033.

Det ryktas att slottet kommer att putsas om, stämmer det?

– Putsen är cirka 60 år gammal men i förvånansvärt gott skick även om kulören är urlakad. Under den långa restaureringsperioden kommer förstas putsen att åldras ytterligare. De planerade stenarbetena kommer också skada putsen. Slottsarkitekten Andreas Heymowski ska under 2011 utreda frågor kring putsen, historik, teknik, arkitektur och påverkan på det omkringliggande stadsrummet. 2012 räknar vi med att påbörja ett fullskaleprov på södra Logårds-flygeln. I dagsläget finns inget beslut om färgsättning. Det är en lång process som kräver kunskapsuppbyggnad, information och förankring. I detta samverkar vi med Stadsbyggnadskontoret och Riksantikvarieämbetet. Visionen när täckelsen faller är att Stockholms slott även framgent ska utgöra ett av den europeiska arkitekturhistoriens mest märkvärdiga barockmonument och även vara ett internationellt restaureringsideologiskt föredöme – en åldrad men icke bedagad skönhet som dominerar det centrala Stockholm.

KULTURVÄRDEN NUMMER 1, 2011

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap

om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med nio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare
Ann-Charlotte Spegel-Berg
Chefredaktör
Mia Fernlund
E-post
kulturvarden@sfv.se
Redaktionell produktion

Rejäl Kommunikation AB
Redaktör Tomas Eriksson
AD Pompe Hedengren
Formgivare Anton Hull och Maria Loochufvud
Korrektur Lena Walldow
Texter Anette Bodinger, Lena Carlsson, Thord Eriksson, Tomas Eriksson, Mia Fernlund, Andreas Heymowski, Katarina Juvander, Hans Landberg, Elisabet Lorenz-Werner
Thomas Norell, Thorsten Sandberg, Jeanna Ullén
Foto Eva Bäcklund, Melker Dahlstrand, Åke E:son Lindman, Magnus Fond, Kjell Holmner, Jeanette Hägglund, Erik

Kampmann, Jan Naumburg, Peter Nerström, Dick Norberg, Pål-Nils Nilsson, Oktod, Ylva Sundgren, Sven Tideman
Illustration Tzenko Stoyanov
Repro Kuba Rose
Tryckeri Trydells, Laholm
Prenumeration Se sista sidan eller www.kulturvarden.se
Postadress Box 2263, 103 16 Stockholm
Gatuadress Järntorget 84
Telefon 08-696 70 00
www.sfv.se
issn 1104-845x
Omslaget Rikssalen på Stockholms slott. Foto Erik Kampmann

FOTO MELKER DAHLSTRAND

6

**KLIMATSMART
I MUSEET**
*Magnus Krusås
arbete räddar konsten.*

FOTO EVA BÄCKLUND

16

**BESÖKSMÅLEN
SOM VISAR VÄGEN**
*Fler ska bjuds in till
kulturarvets skatter.*

BILD EFTER W. SWIDDE

26

**RÖTT SLOTT MED
VITA KNUTAR**
*Slottets färger
genom historien.*

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

30

**SALEN I RIKETS
CENTRUM**
*Slottsarkitekten berättar
Rikssalens historia.*

NYHETER 4
*Vasamuseet
ska få plats
för miljonpublik.*

BYGGNAD 12
*Ett torn
för svenska
frimurare?*

ANEKDOTEN 14
*Vilseledd
slottsfröken
på Huseby.*

FORM 24
*Pigmenten
som färgar
kulturskatter.*

GD KRÖNIKA 39
*Fastigheter
bevaras genom
rätt användning.*

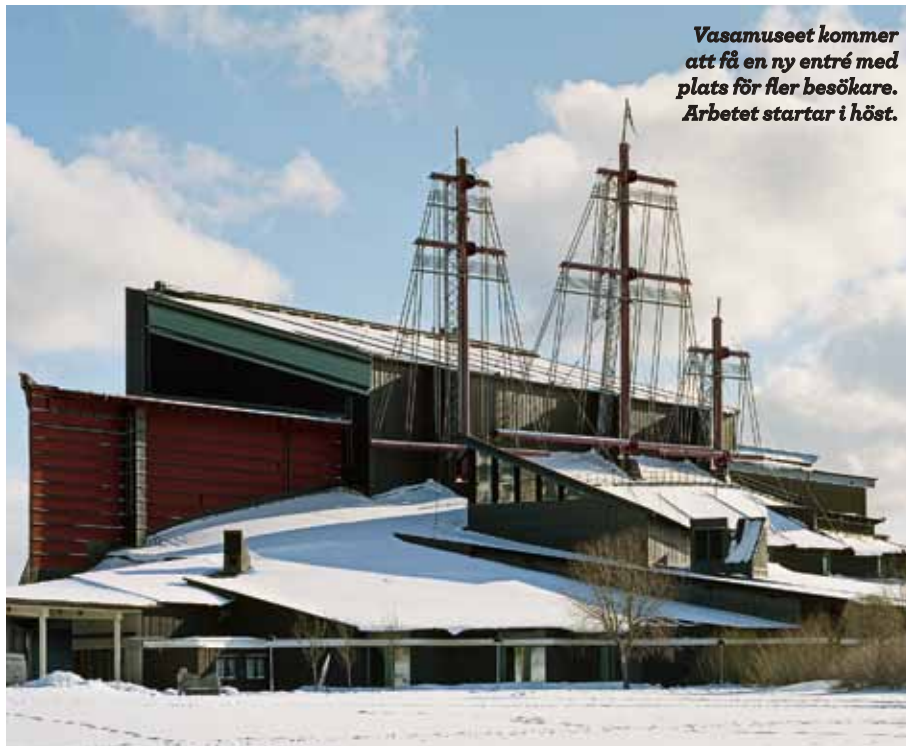
Bättre entré till Vasa

När Vasamuseet öppnades 1990 var det dimensionerat för 600 000-700 000 besökare per år. Nu har museet runt 1,1 miljoner gäster varje år. Det gör det till Sveriges i särklass mest besökta museum bland utlandsturister och en attraktion i världsklass.

Men det ökade trycket kräver en om- och tillbyggnad, enligt förvaltaren Statens fastighetsverk (SFV) och Statens maritima museer. Detta har nu tillstyrkts av regeringen. Arbetet beräknas starta i höst och avslutas våren 2013. Det handlar om en investering på 103,5 miljoner kronor.

– En förbättrad entré kommer att göra skillnad för besökarens helhetsupplevelse. Men tillbyggnaden ger mer än så. I den nya hallen kommer vi att kunna erbjuda fler tillfälliga och internationella utställningar och en mer tillgänglig museibutik. På så vis sprids besökarna ut i museet och det blir inte lika trångt, säger Robert Olsson, chef för Statens maritima museer där Vasamuseet ingår.

Den nya entrén ska utformas av arkitekterna Göran Månsson och Marianne Dahlbäck, samma arkitekter som 1981 var med om att vinna den nordiska arkitektävling som innebar att de fick utforma Vasamuseet.

Vasamuseet kommer att få en ny entré med plats för fler besökare. Arbetet startar i höst.

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

MEDIATEK I ANRIK SAL

Europaskolan i Strängnäs är ny hyresgäst i gymnastiksalen vid Malmenius gård i Strängnäs, byggd 1852, som Sveriges första gymnastiksal.

SFV har anpassat byggnaden för Europaskolans Mediatek. Där finns studierum, tidskriftsrum och bibliotek som stöds av teknisk/digital infrastruktur. Ett av de mindre rummen har möblerats med fyra skrivplatser från Carolina Rediviva, ritade av arkitekt Peter Celsing.

300 000 SÅG ARMÉ

Mer än 300 000 besökare såg den unika utställningen av Kinas terrakottaarmé i Stockholm i SFV:s bergtrum på Skeppsholmen i Stockholm. Publiktrycket var stort från öppnandet den 28 augusti 2010 fram till slutdatumet den 20 februari i år. Östasiatiska museets utställning innehöll terrakottasoldater från den förste kejsaren Qin Shihuangdis (221–210 f Kr) grav, samt nya fynd från flera av Han-dynastiens (206 f kr–220 e kr) gravar.

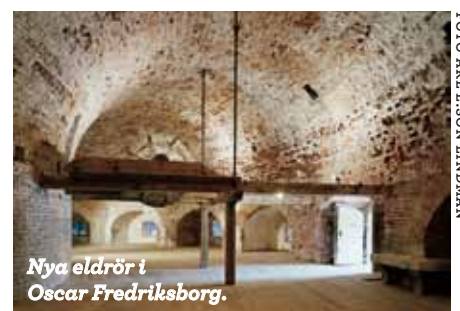
Huseby bruk är ett av landets bäst bevarade järnbruk.

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

NYA MÅL FÖR HUSEBY BRUK

SFV har slutit ett tioårigt samarbetsavtal kring Huseby bruk med hyresgästen Huseby Bruk AB. Parternas mål är att göra det framgångsrika Huseby ännu mer attraktivt, målet är att öka antalet besökare från dagens 100 000 per år till 160 000. Det ska göras bland annat genom fler evenemang, bättre öppettider och bra lösningar för övernattnings. Samarbetet koncentreras till trädgård, mat, häst och boende. Den tidigare ägarfamiljen Stephens och brukets engelska rötter ska också tillvaratas i brukets profilering.

– Vår gemensamma satsning på Huseby bruk ska skapa förutsättningar för att lyfta bruket som besöksmål, vilket gagnar både besökaren och regionen, säger Harald Pleijel, fastighetschef SFV.

Nya eldrör i Oscar Fredriksborg.

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

ELDRÖR MOT OXDJUPET

Oscar Fredriksborg på Rindö invid Vaxholm har fått tillbaka delar av sin krigiska fasad mot Oxdjupet, efter att SFV monterat två 25 ton tunga 24-cm eldrör i det nedre batteriet mot vattnet.

– Att eldrören återförts förstärker den autentiska känslan, säger Mathias von Schlieben, förvaltare på SFV.

Eldrören ingår i ett större arbete med att levandegöra fästningens historia, i vilket det bland annat ingår en omfattande murverksrening.

PATINA ELLER SLITET?

Gränsen för när patina övergår till eftersatt underhåll är inte alltid självklar. Nu finns en skrift om byggnadsmåleri till hjälp. Att fatta beslut om att åtgärda slitage eller att bibehålla ytor som de är, kan ibland vara svårt. Varje objekt och beslutstillfälle har sina egna förutsättningar. Ett mindre slitage vid ett dörrvred kan i vissa sammanhang vara värdefullt att behålla, medan det i andra fall kan vara mycket viktigt att åtgärda.

I *Tekniska anvisningar - Byggnadsmåleri* har Statens fastighetsverk samlat specialistkunskap och erfarenheter från måleriarbeten, projektering och förvaltning vid arbeten med byggnader av högt kulturhistoriskt värde.

- Den här kunskapen behöver vi som förvaltare av det statliga kulturarvet för att kunna ge ett tydligt uppdrag till våra konsulter och entreprenörer som utför måleriarbeten inom SFV:s byggnadsbestånd. Men även andra som är intresserade av byggnadsmåleri kan ha glädje av den här skriften, säger

Anders Zander, kulturarvsspecialist på SFV och projektledare. FOTO DICK NORBERG

Skriften finns att ladda ner som pdf på www.sfv.se, sök på byggnadsmåleri. Den går också att beställa till självkostnadspris à 150 kronor från lena.walladow@sfv.se eller via växel 08-696 70 00.

MAGNUS MÖTER KLIMAT

Magnus Kruså kan allt om hur man skapar rätt inomhusklimat för att känsliga konstverk ska trivas. Han för en ständig kamp för att luften inte ska få förstöra våra kulturskatter.

TEXT Thord Eriksson BILD Melker Dahlstrand

A man with short brown hair, wearing a blue and white plaid shirt and dark blue jeans, stands in the center of a large industrial factory. He is surrounded by massive, dark-colored machinery with green accents. The lighting is dramatic, with a bright light source from above creating a strong shadow on the floor. The overall atmosphere is industrial and professional.

HOTETT

Ovan: Säkerhetsventiler på Vasamuseets kylsystem.

T.h: Magnus Kruså i en av Nationalmuseums klimatiserade målersalar. Museet står inför en renovering som kommer att leda till bättre inomhusmiljö.

MAGNUS KRUSÅ

Bor: Stuvsta i Huddinge

Familj: Gift, två söner 8 och 6 år

Intressen: Fotbollstränare för min 8-åriga son. Spelar tennis och springer ibland.

Om jobbet som SFV:s inomhusklimatspecialist: Att få arbeta med de fantastiska och spännande byggnader som SFV förvaltar och att kombinera höga krav på inomhusklimat med avancerad VVS i äldre byggnader är mycket roligt och en stor utmaning.

DÖRREN mellan Nationalmuseums trapphall och utställningsalen på det översta planet har inte varit öppen länge alls, några sekunder, kanske en halv minut, när Magnus Kruså får ett lite bekymrat uttryck i ansiktet. Längst ned i trapphallen ligger museets entré, där luften som strömmar in är ofiltrerad då dörrslussarna öppnas och stängs och – i synnerhet vintertid – betydligt torrare än det klimat som förväntas råda i målerisalarna på museets översta plan. När dörren till utställningssalen står öppen kan det leda till ett önskat möte mellan torr och smutsig luft från stockholmsk utomhusmiljö och oersättliga konstföremål.

Detta ska naturligtvis helst undvikas. Magnus Kruså pekar upp på en

utrustning på väggen som mäter luftfuktigheten i utställningslokalen och påpekar att dörren inte behöver vara öppen länge innan det syns på klimatkurvorna.

– Är du bussig och låter dörren gå igen!

Han är specialist på vvs och inomhusklimat på Statens fastighetsverk (sfv) och i högsta grad inblandad i planeringen av den förestående, mycket behövliga renoveringen av Nationalmuseum. Palatset vid Strömkajen byggdes på 1860-talet och har sedan dess lappats, lagats och modifierats hjälpligt, men aldrig fått en genomgripande översyn. I sommar ska sfv lämna en slutlig rapport till regeringen, med tidplan och beräkning av kostnaden för arbetet som kommer att påbörjas tidigast 2013.

Inomhusklimat är viktigt för ett museum och om byggnaden inte uppfyller förväntningarna kan det ställa till problem för verksamheten. För Nationalmuseum har byggnaden svårt att

leva upp till internationell praxis, vilket försvårar inlåning av exklusiva konstverk och föremål från andra museer och samlingar runtom i världen. Det översta utställningsplanet har utrustning för att kontrollera den relativa luftfuktigheten och temperaturen i salarna. På andra våningsplan, som inte är klimatiserade, visas mindre känsliga föremål.

ALLT KOMMER ATT VARA mycket bättre om några år, efter renoveringen. Men vägen dit verkar fortfarande lång och svår, konstaterar Magnus Kruså.

– Det här är ett pussel, kan jag säga. Det är så väldigt många faktorer som hänger ihop: det är en kulturhistoriskt värdefull byggnad, man ska skapa ett klimat som kräver omfattande installationer och man ska ha låg energianvändning.

Den snart 150 år gamla byggnaden är ett konstverk i sig och alla arbeten måste utföras ytterst varsamt. Konkret

SÅ PÅVERKAS KONSTVERK AV INOMHUSKLIMATET

Trä, papper, textil, skinn och läder – »hygroskopiska« material – består till stor del av vatten som står i jämvikt med luftens fuktighet. Om luften är torr avger materialet fukt, om luftfuktigheten är hög suger materialet åt sig fukt.

Idealet på till exempel ett museum med känsliga föremål är ett inomhusklimat med så små variationer som möjligt. Hygroskopiska material reagerar olika på svängningar i luftfuktigheten och eftersom föremål ofta består av många olika material kan påfrestningarna vara stora.

En målning har ett färgskikt, duk av tyg, ram av trä; en stol: stomme av trä, stoppning och klädsel av textil. Ett bord har skiva av fanér med intarsia i avvikande träslag etc.

• Sprickor är vanliga skador vid hastiga förändringar i luftfuktigheten.

• Mögel kan orsakas av hög luftfuktighet. Då finns även risk att föremål och detaljer av metall korroderar.

• Låg luftfuktighet gör hygroskopiska material spröda och känsliga.

KÄLLA: KARIN WRETSTRAND, KONSERVATOR PÅ NATIONALMUSEUM .

Magnus Kruså och förvaltningsteknikern Lars Mertner diskuterar klimatfrågor på väg nerför stora trappan i Nationalmuseum.

betyder det att nya tekniska installationer ska finnas där i framtiden, men utan att synas. Dessutom måste lösningarna bli kompromisser där hänsyn till museets verksamhet vägs mot vad som är bäst för själva byggnaden.

Många av föremålen på museet mår bäst i ett inomhusklimat där luften är relativt fuktig. Medan byggnaden mår bättre av torrare luft.

Och för att ytterligare höja graden av komplikation måste de tekniska lösningar som väljs vara energieffektiva och snåla, eftersom Nationalmuseum ska vara ett »grönt museum«.

– De stora fönstren, lanterninerna på taket och de oisolerade tegelväggarna gör det här till en jätteutmaning. Man får titta på byggnadens förutsättningar, men det är klart att det blir väldigt svårt att matcha en modern byggnad, säger Magnus Kruså.

Den 43-åriga civilingenjören kom till sfv för knappt tre år sedan efter att

ha jobbat som vvs-konsult och innan dess som entreprenör i vvs-branschen. Hans roll är bland annat att vara en central resurs, som förvaltningen kan vända sig till. Han är inblandad i ny- och ombyggnationer – ett stort projekt just nu, vid sidan om Nationalmuseum, är Vasamuseets tillbyggnad för temporära utställningar.

F

ÅGELVÄGEN ÄR det inte mer än några hundra meter mellan Nationalmuseum på Blasieholmen och Vasamuseet på Djurgården som sedan invigningen 1990 blivit Stockholms främsta turistattraktion och ett karaktäristiskt inslag i stadens silhuett, med fartygsriggen som avtecknar sig mot himlen ovanför

byggnadens tak. Men när det gäller möjligheten att leva upp till höga krav på inomhusklimat är det bara den geografiska närheten som förenar de båda museerna.

Inte förvånande är en modern byggnad mer ändamålsenlig än en pampig men sliten fastighet från 1800-talet.

På Vasamuseet sitter de tekniska installationerna fullt synliga för besökarna; de stubbformade utblåsen på golvet och de blanka rören i taket står inte nämnvärt i en lokal präglad av rå betong och granitväggarna i den torrdocka där Vasa ligger. Till och med skeppets skrov är försett med ett fyrtiotal givare som känner av luftfuktighet och temperatur.

Luftfuktigheten i museet ska ligga på mellan 51 och 59 procent och temperaturen på mellan 17 och 20 grader. Från sitt rum längst upp i byggnaden, kan förvaltningsteknikerna Ulf Bjälrud och Thomas

Vasamuseets energiförbrukning har sjunkit med 60-70 procent

Ericsson följa klimatet i byggnaden. Det som framträder på datorskärm-en är inte bara genomsnittliga värden, de kan enkelt kontrollera temperatur och fuktighet vid särskilt publikdragande och därmed utsatta punkter.

Det är människorna som besöker museet som är den största utmaningen för dem som har att vaka över inomhusklimatet på museet. Människor avger värme och andas ut vattenånga och en sommardag när turisttrycket är som högst, får tekniken jobba hårt för att hålla fukt och temperatur på rätt nivå.

Och om det regnar så att besökarna är blöta i håret och har fuktiga kläder, blir belastningen ännu större.

Det snart 400 år gamla skeppet mår bäst av en miljö med stabil temperatur och luftfuktighet. Det datoriserade bevakningssystemet följs därför också noggrant av museets konservatorer.

KLIMATSYSTEMET modifierades för sju år sedan vilket gjorde det mer effektivt och mindre resurskrävande. De ursprungliga installationerna var dimensionerade för 600 000 besökare per år, en nivå som har överträffats med råge. Förra året passerade 1,2 miljoner personer entrén. I det gamla systemet förlitade man sig på olja och el för uppvärmning och för att, beroende på årstid, avfukta eller befukta inomhusluften.

I det nya systemet hämtas både värme och kyla från vattnet utanför Beckholmen – händelsevis ur just den grop dit Vasa flyttades 1959 och låg kvar tills hon bärgades 1961 av Anders Franzén och hans team. Tack vare systemet som varit i drift sedan 2004 har museets energiförbrukning sjunkit med 60-70 procent.

Inför den planerade utbyggnaden av museet gör SFV studier av inomhusklimatet, eftersom museet vill kunna ha 2 000 besökare i byggnaden på samma gång, mot de 1 600 som i dag är den övre gränsen. Magnus Kruså tar datasi-muleringar till hjälp för att beskriva och analysera de påfrestningar träskrovet

utsätts för. Vid skeppets styrbordssida räknar man med som mest en person per kvadratmeter, medan det vid den rikt smyckade akterspegeln kan trängas upp till tre besökare per kvadratmeter, vilket gör att klimatsystemet måste anpassas på just den platsen.

MUSEERNA är inte de enda byggnaderna i SFV:s bestånd där kraven på inomhusklimatet är höga. Slotten, också präglade av en kombination av känslig arkitektur och låg tolerans för synliga tekniska installationer, ställer också till en del huvudbry för Magnus Kruså och hans kolleger. Men en förenklande omständighet är att flera slott inte används och att det därför inte är nödvändigt att ta hänsyn till att personal ska vistas i lokalerna varje dag. Magnus Kruså nämner barockslottet Salsta, strax nordost om Uppsala, som exempel. Där finns bland annat värdefulla stofftapeter i läder med guldtryck som suttit på plats sedan slutet av 1600-talet.

– Men det finns för närvarande ingen hyresgäst så det är inte nödvändigt

med en komplett klimatanläggning. Man kan titta på hur man kan få ett bevarandeklimat utan att ta hänsyn till människor.

Resultatet blir ett system som håller luftfuktigheten inom rimliga nivåer genom att endast svagt värma rummen och på det viset begränsa den relativa luftfuktigheten under de kalla årstiderna. Det betyder billig drift och skonsam miljö för interiör och byggnad.

FÖR ATT SKAFFA KUNSKAP reser Magnus Kruså ibland på studiebesök. Han och övriga i konsultgruppen som planerar renoveringen av Nationalmuseum åkte nyligen till England och tittade på Oxford-universitetets museum för konst och arkitektur, Ashmolean, och konst- och designmuseet Victoria and Albert i London. De konstaterade att museet i Oxford, som för drygt ett år sedan blivit klart med en stor tillbyggnad, har problem med att trimma in sin klimatanläggning.

Gruppen noterade sedan att museet i London till största delen förlitar sig på självdrag och använder relativt lite av avancerad, modern teknik.

Vid symposier i Visby och Köpenhamn har Magnus Kruså lyssnat på Marion F Mecklenburg, konservator och forskare vid Smithsonian Institute, USA:s motsvarighet till Nationalmuseum. Mecklenburgs teori handlar om att det är möjligt att tillåta vidare svängningar i inomhusklimatets fukt- och temperaturnivåer utan risk för skador men med stor potential till besparingar tack vare billigare drift. Uppfattningen har fått genomslag i Bizot-gruppen, en internationell sammanslutning av statliga museer som Nationalmuseum är knuten till, som låter 2011 och 2012 vara testår för mer diversifierad klimatkontroll.

Magnus Kruså följer intresserat diskussionen, men vädrar inga tvärsäkra åsikter i sak.

– Det handlar om ovärderliga föremål. Man vågar ju inte chansa! *

Regalskeppet Vasas akter. I bildens nederkant kan man se två av många stora tilluftdon som blåser in luft med rätt temperatur och luftfuktighet för att skeppet ska bevaras.

NÅGRA KOMPLICERADE INOMHUSKLIMAT

NATIONALMUSEUM

»Att skapa ett stabilt musei-klimat i en kulturhistorisk byggnad med begränsat utrymme för installationer, med ett klimatskal som är otätt och inte anpassat för hög relativ fukt på vintern, samt att uppfylla hårt ställda energimål gör denna typ av byggnad till en mycket stor utmaning.«

VASAMUSEET

»Skeppet är mycket känsligt för svängningar i relativ fuktighet och temperatur. Att undvika detta samtidigt som 2 000 personer (som avger både värme och fukt) ska beskåda skeppet på nära håll kräver en mycket omfattande klimat-anläggning.«

TERRAKOTTAARMÉN

»Att få till ett jämnt och stabilt klimat i montrarna i det fuktiga bergrummet på Skeppsholmen var speciellt. Mycket arbete lades på klimatsimuleringar och systemuppbyggnad av klimatanläggningen. Det var dessutom mycket lite utrymme för installationer.«

Torn som reser frägar

PÅ VÄGEN FÖRBI Drottningholms slott ut mot Ekerö passerar man ett oansenligt torn i rött tegel. Många tar tornet, med sitt anspråkslösa yttre, för ett vattentorn från förra sekelskiftet, men historien är mer spännande än så.

Tornet, som kallas Götiska tornet, är byggt som ett pittoreskt inslag i Drottningholms-parken och en av de få byggnader Gustav III planerade för parken som verkligen lämnade ritbordet. Under sin resa till Rom hade Gustav III träffat den franske teaterdekoratören och arkitekten Louis Jean Desprez. Kungen, vars hela liv var teater, föll för Desprez och hans förmåga att skapa arkitektur av teaterkulisser och använda kulisser som arkitektur.

Hösten 1787 engagerade han Desprez för att göra spännande teatrala utblickar och miljöer på Haga och vid Drottningholm. På Drottningholm skulle ett kinesiskt pagodliknande torn byggas och även ett stort grekiskt tempel. Dessutom fanns ritningar till ett riddarromantiskt götiskt tegeltorn – intresset för medeltid och gotisk arkitektur var den absolut senaste strömningen i Europa vid den här tiden.

Sedan kungen skjutits på den famösa operamaskeraden avstannade alla byggprojekt för gott – utom det Götiska tornet. Man kan fråga sig varför.

Svenska frimurarorden hade bildats 1735. I Gustav III:s svärmeri för medeltiden fanns ett klart inslag av tempelherremystik och frimureri, precis som hos den yngre brodern,

hertig Karl. Det är mycket troligt att Götiska tornet var avsett att användas i olika sammanhang inom frimureriet. Gustav III:s svåger, Karl von Hessen-Kassel, som ägnade sig åt alkemi, ockultism och frimureri, hade redan 1784 låtit uppföra ett götiskt tegeltorn på sin egendom Louisenlund i Schleswig – ett torn som spelade en stor roll i frimureriets riter.

Hertig Karl som blev regent efter mordet på Gustav III var en hängiven frimurare och stormästare i Svenska frimurarorden. Om Götiska tornet var tänkt som ett »frimurartorn« kan det förklara varför det trots allt kom att uppföras. Riktigt klart blev det dock aldrig och de två översta våningarnas festsalar står fortfarande ofullbordade.

Istället skulle tornet under ett par år komma att användas i samband med experiment med den optiska telegrafan. Med hjälp av luckor eller skärmar på höga master kunde man semaforera till varandra över långa avstånd. Den första telegrafiska trafiken i Sverige gick mellan Drottningholm och Stockholm den sista oktober 1794. En semafor hade satts upp på taket till Stockholms slott och en på Götiska tornet.

Försöken var till belåtenhet, men anläggningen på Götiska tornet användes endast ytterligare några gånger 1795 för att sedan monteras ner.

Sedan dess har tornet bara stått där som en blickpunkt i parken, precis som det var avsett.

TEXT HANS LANDBERG FOTO MAGNUS FOND

Götiska tornet vid Drottningholm ser ut som ett anspråkslöst vattentorn, men har en historia som sträcker sig mot 1700-talets frimureri.

*Florence Stephens antydde gärna att hon var kungadotter.
Men lurad och bedragen fick hon se sitt Huseby förfalla.*

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Tzenko Stoyanov*

Anekdoten:

Den vilseledda fröken på Huseby

»Inte visste jag vad kung Oscar och Mum gjorde uppe i bergen i Marstrand.«

Detta svar lär en gång ha levererats av »Husebyfröken« Florence Stephens till en kvinna som föga diskret ställt frågan till henne om hon verkligen var dotter till Oscar II. Svaret spädde naturligtvis på ryktesbildningen kring vem som egentligen var Florence biologiske far. Var det kungen själv eller Joseph Stephens, ägare till Huseby bruk några mil sydväst om Växjö.

Florence tog inte avstånd från skvallret utan höll snarare detta vid liv.

»Mum«, som Florence kallade sin mamma Elisabeth, var hovdam och dotter till konteramiralen Carl Henrik Kreüger, Oscar II:s gode vän och kadettkamrat. Familjen Stephens var välbärgad och tillbringade somrarna i Marstrand,

tummelplatsen för den tidens svenska jetset. Och medelpunkten var förstås Oscar II och hans hov.

Till utseendet påminde Florence påminde enligt vissa om en och annan Bernadotte, men hon var också mycket lik Joseph Stephens.

Det finns en brevväxling bevarad mellan Elisabeth Stephens och Oscar II. Breven finns i Bernadotteska familjearkivet, och enligt Florence beslut skulle de offentliggöras 30 år efter hennes död. Frågetecknet kring vem som var hennes verkliga far kanske hade kunnat rätas ut 2009, men vår nuvarande kung förlängde sekretessen till 2035.

Kanske hade Florence inget emot att vara dotter till en kung? Hon vurmade kolossalt för kungligheter och flera monarker, bland dem Gustaf V, övernattade i vad som sedan kallades »den kungliga sängkammaren« på Huseby slott.

Huseby har en lång historia som bruksmiljö, och säte för kungliga barn. På 1620-talet blev riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm ägare till bruket och det var han som drog igång järnframställningen. Gyllenhielm var »naturlig« son till Karl IX och en prästdotter.

I mitten av 1600-talet ärvdes Huseby av Karl X Gustavs bror, hertig Adolf Johan. Dennes röriga affärer, vägran att acceptera reduktionens beslut och konflikten med Karl XI förde honom till ruinens brant. Året före Adolf Johans död 1689 drogs Huseby in till staten.

Familjen Stephens epok på Huseby inleddes 1867 då Florence pappa Joseph köpte bruket för 600 000 riksdaler. Han var född i Sverige, men släkten härstammade från England och han hade arbetat som ingenjör vid järnvägsbyggen i Indien.

FLORENCE FÖDDES 1881 som äldst av tre systrar. De fick en god uppfostran och fin utbildning av guvernanter, presenterades vid hovet och förutspåddes både rika och förnäma giften.

När Joseph avled 1934 hade systrarna passerat fyrtioårsstrecket. Alla tre var ensamstående. Florence ärvde Huseby och näraliggande gårdar medan de yngre systrarna Mary och Maggie fick överta andra anläggningar inom godset. Ingen av dem hade kompetens att ta hand om en stor egendom med jord och skog, så de blev helt beroende av förvaltare och tjänstefolk.

För Florence del blev konsekvensen förödande. Kännedom om den ogifta storgodsägarinnan spred sig och lycköskare från olika håll sökte sig till Huseby.

Så anställdes Berl Gutenberg som godsförvaltare. Han var en hästhandlare som titulerade sig affärsman. På ett vykort till Florence hävdade han – kanske på skämt – att hans släkt

ägde godset Gutenberg i Liechtenstein. Med honom började förfallet. Huseby vansköttes, pengarna rann bort och skogen skövlades. Ruinen närmade sig. Allt detta skedde bakom ryggen på den godtrogna Florence, som trodde allt var i sin ordning. Där hon skjutsades fram fanns bara en trädriddå, att skogen var borta upptäckte hon aldrig.

FLORENCE VAR SVAG för kunglig glans. Hon utsåg Oscar II:s sonson prins Carl till rådgivare och universalarvinge. Husebyfröken var nöjd med vad den kunglige rådgivaren och förvaltaren Gutenberg åstadkom. Men på kommunen växte oron. Godset var en stor arbetsplats och många arbetstillfällen var i fara. För att, som kommunen skrev, »förhindra ytterligare rovdrift och kapitalförstörelse på Huseby egendom« förmåddes Florence 1957 att omyndigförklara sig själv till dess godset åter stod på stabil ekonomisk grund.

Samma år drog en uppmärksammas rättsprocess igång som varade i fem år. Förvaltaren Gutenberg dömdes till fängelse. Prins Carl erkände sig skyldig men undgick straff eftersom rätten ansåg att han inte förstätt sitt kriminella handlande.

Efter en hård och stundtals förödmjukande kamp lyckades Florence 1976 åter bli myndig, men hon fick inte tillbaka ansvaret för skötseln av Huseby.

Hennes bittra öde berörde och upprörde många och sympatitvringarna strömmade till Huseby. Författaren Vilhelm Moberg skrev skådespelet *Sagoprinsen* om Husebyskandalen och dedicerade den till Florence, »en pjäs om en godtrogen, bedragen människa«.

Innan Husebyfröken Florence Stephens dog nästan hundraårig 1979 i sitt gamla flickrum på slottet hade hon testamenterat godset till staten. *

Från MONU- MIENT till ATTRAK- TION

FOTO EVA BÄCKLUND

Läckö slott är ett mycket populärt utflyktsmål för turister. Slottet bjuder på kulturaktiviteter hela sommaren.

Statens fastighetsverk är den största fastighetsförvaltaren av sevärdheter och besöksmål med höga kulturhistoriska värden. För att lyfta kulturskatterna, bjuda på bättre upplevelser och locka fler besökare startar SFV ett besöksmålsprojekt.

TEXT *Tomas Eriksson*

VAXHOLMS KASTELL

MELLAN Gustav Vasas tid och första världskriget var Vaxholms kastell en del av det svenska försvaret med ett strategiskt läge i Stockholms skärgård.

FOTO SVEN TIDEMAN

När Finland blev ryskt i början av 1800-talet ökade den strategiska betydelsen. Under arkitekt C.F. Meijers ledning byggdes det kastell som står kvar i dag. Sedan första världskriget har den militära betydelsen av Vaxholms kastell varit begränsad och 1964 invigdes Fästningsmuseet i lokalerna. I dag finns här även konferenslokaler, festvåningar, café, ett Bed & Breakfast samt en avdelning med aktiviteter – »Fångarna på Kastellet«.

De svenska slottens vackra trädgårdar lockar många besökare.

FOTO PETER NERSTÖM

SKOTTLAND ÄR en förebild för hela världen när det gäller att göra ett kulturarv både tillgängligt och attraktivt. Deras arbetssätt har inspirerat Statens fastighetsverk att göra Sveriges kulturfastigheter mer attraktiva som besöksmål. En enkel devis sammanfattar skottarnas arbete:

»Make people happy« (gör människor nöjda) – men det måste förstås göras inom ramen för att kulturarvet inte förflackas och att insatserna är ekonomiskt försvarbara.

I år testar SFV modeller för hur framgångsrika besöksmål kan drivas. I försöket ingår Kalmar slott, Vaxholms kastell och Ottenby kungsgård. Här samarbetar SFV med Visit Scotland som har en särskild kvalitetskontroll för att se till att deras besöksmål håller en hög standard.

Av de runt 2 300 fastigheter som SFV förvaltar finns – utöver de nio kungliga slotten och ett 30-tal statliga museer och teatrar – ett 60-tal öppna besöksmål. Det rör sig i första hand om borgar, slott, fyror och annat som har ett historiskt värde men inte längre är i bruk. Dessa besöksmål har i dag runt tre miljoner besökare per år.

– Det är inte så många besök som det borde vara. Därför måste

vi som förvaltare se till att fastigheterna kommer till bättre användning. Genom diskussioner med hyresgäster, samarbetspartners, kommuner och turistnäring så har vi förstått att vi måste vässa oss för att ge svenska folket bättre tillgång till sitt kulturarv, säger Jan Naumburg, projektledare för besöksmålsutvecklingen vid Statens fastighetsverk.

Den slutsatsen har lett fram till att Statens fastighetsverk i år har startat ett besöksmålsprojekt. Målet är att locka fler besökare till de svenska kulturarvsfastigheterna och väl där, för att citera skottarna, göra dem glada.

I det arbetet har tre fastigheter valts ut som pilotprojekt. Dessa fastigheter är inte bara till sin natur helt olika, de har också verksamheter som drivs under helt olika förutsättningar. De tre är:

* Kalmar slott – ett slott där verksamheterna drivs av en hyresgäst.

* Vaxholms kastell – en gammal borg med flera hyresgäster; en konferensanläggning, ett museum och ett bed & breakfast som måste samarbeta, inte minst för att kastellet ligger på en ö.

* Ottenby kungsgård – där projektet i första hand ska visa hur man kan utveckla turism i en miljö där det samtidigt pågår ett modernt jordbruk.

– De drivs av entreprenörer som arbetar väldigt professionellt och moget när det gäller att ta hand om turister och

Jan Naumburg är projektledare för SFV:s besöksmålsprojekt.

FOTO MELKER DAHLSTRÄND

På Kronobergs kungsgård utanför Växjö finns möjlighet att bo på lantgård.

FOTO MELKER DAHLSTRÄND

Häradsskär i Gryts skärgård är en av de 1 700 kronoholmar som förvaltas av SFV. Här kan besökare bo i gamla lotshuset och i fyrvaktarbostäderna.

som ständigt strävar efter att utvecklas. Vi vill testa – och visa – vad vi på SFV kan göra för den här typen av fastigheter, men också vad som krävs av våra hyresgäster för att besökarna ska få en bra upplevelse, säger Jan Naumburg.

Just besökarnas upplevelse är centralt i arbetet.

– Vi måste kunna möta publiken på ett sätt som gör dem glada. En viktig del i detta är guiderna. Bra guider kan vara skillnaden mellan en mycket bra eller medelmåttig upplevelse och därför erbjuder vi nu våra hyresgäster en guideutbildning, säger Jan Naumburg.

– Vi vet också att besökarna inte bara vill se en byggnad, de vill också shoppa, fika, övernatta, parkera och gå på toa. Här faller ett stort ansvar på våra samarbetspartners, men som hyresvärd kan vi putta på dem i en riktning så att folk med olika intressen och förutsättningar trivs. Vi kan också hjälpa till genom att berätta om vilken service som kan erbjudas vid besöksmålen.

BRFARENHETERNA FRÅN arbetet inom pilotprojekten kommer att sammanställas och spridas till samtliga besöksobjekt som förvaltas av Statens fastighetsverk, liksom internt till objektens förvaltare och andra ansvariga.

Om arbetet med att locka fler och nöjdare besökare lyckas, innebär det inte bara att flera människor

KALMAR SLOTT

SLOTTET ANLADES av Magnus Ladulås på 1200-talet, samtidigt med stadens ringmur. Den första borgen placerades invid hamnen vid Kalmar-sund. Den blev en viktig försvarsanläggning tack vare sitt strategiska läge vid den dåvarande gränsen mellan Sverige och Danmark och fick namnet Rikets nyckel.

FOTO OKTOD

Senare byggdes den om till ett renässanspalats för Gustav Vasa och hans söner. Efter att ha skadats svårt under Kalmarkriget (1611–13) förföll slottet. På 1700-talet användes det bland annat som spannmålmagasin och fängelse. Först på 1880-talet restaurerades det under arkitekt Helgo Zetterwalls ledning. Silhuetten från 1891 består än i dag.

Efter en restaurering av vallar och vallgravar, gjord under mitten av 1900-talet, kringgärdas slottet nu åter av vatten. Kalmar slott är redan nu ett populärt turistmål med bland annat konsertlokal, 1500-talsinspirerade gästabud, permanenta utställningar och temaguidningar.

får ta del av det svenska kulturarvet. Det leder också till en utveckling av förvaltningen.

– De flesta av våra 60 besöksmål är så kallade bidragsfastigheter, fastigheter med så stora underhållskostnader att vi inte kan ta ut alla kostnader från hyresgästen, och som därför får bidrag från staten. Lyckas vi hjälpa till att öka intäkterna för våra hyresgäster så innebär det att de investerar mer i fastigheten vilket gör att den bevaras bättre, säger Jan Naumburg.

Nästan alla hyresgäster som driver någon form av besöksmål har tagit emot det nya besöksmålsprojektet med glädje, enligt Jan Naumburg.

– För det mesta möts vi av ett »äntligen« eller »jättebra«. Många av våra hyresgäster upplever att de tillhör ett nationellt nätverk genom att de har SFV som hyresvärd. Det nätverket vill de använda bättre, bland annat för kunskapsutbyte och gemensam marknadsföring.

Inom besöksmålsprojektet har man inte satt upp något mål för hur många besökare man vill ska komma till objekten. Men i takt med att kulturarvsturism får en allt större roll har Jan Naumburg skapat en annan målsättning.

– Precis som när turister som kommer till England vill se Westminster Abbey och Stonehenge eller att Frankrike resenärer vill se Eiffeltornet och bautastenarna i Bretagne, så ska utländska besökare i Sverige vilja se Läckö slott och Tycho Brahes Ven. *

OTTENBY KUNGSGÅRD

FOTO PÅL-NILS NILSSON

OTTENBY kungsgård är en del av världsarvet Södra Ölands odlingslandskap. Det är ett av Sveriges större jordbruksföretag med cirka 1 400 hektar mark och omkring 450 mjölkkor, 700 nötkreatur och 500 får. De betande djuren är en förutsättning för att upprätthålla det karaktäristiska öländska landskapet. Första gången namnet Ottenby nämndes var på 1200-talet, då byn ägdes av cisterciensermunkar från Nydala kloster. I samband med reformationen 1527 omvandlades byn till en kungsgård. Samtidigt introducerades fåravel och senare uppfödning av den nu utdöda ponnyrasen ölämning. När Karl X Gustav kom till makten 1654 ville han koncentrera jakten till öns sydspets och lät uppföra den 4 611 meter långa »Karl X Gustavs mur« tvärs över ön. Med hjälp av denna skars hela den södra udden av som kunglig hjortpark, men muren var lika mycket ett monument för makt. Fortfarande finns hjortar i hägn för kunglig jakt på Ottenby. På 1700-talet uppfördes en herrgårdsanläggning med park och trädgård. Den nya huvudbyggnaden, så kallat corps de logi, i nyklassicistisk stil, uppfördes 1803–04. Arkitekt var hovintendent Carl Fredrik Sundvall.

Ottenby Kungsgård med sina 1 400 hektar mark är en del av världsarvet Södra Ölands odlingslandskap. Gården ska inom ramen för SFV:s besöksmålsprojekt visa hur turister och ett modern jordbruk ska kunna samsas.

FOTO ÅKE ERIKSON LINDEMÄN

Kalmar slott, som under lång tid hade en stor strategisk betydelse för Sverige på dåvarande gränsen till Danmark, renoverades i slutet av 1800 talet efter många års förfall.

SKOTSK

KVALITETSJAKT

När Visit Scotland bedömer kvalitet på turistanläggningar i Skottland tittar de på sex kategorier:

1. Före besöket
2. Vid ankomst
3. Attraktionen/presentation
4. Matsservering
5. Försäljning
6. Toaletter.

Kvalitetsjägarna

De kommer hemligt eller öppet. Deras mål är att se till att de svenska besöksmålen håller högsta möjliga kvalitet.

ARBETET GÖRS inom ramen för ett projekt som arbetar med hållbarhets- och kvalitetssäkring av svenska turistprodukter och som leds av Tillväxtverket och Västsvenska Turistrådet. Statens fastighetsverk och Visit Scotland är viktiga parter i det arbetet.

Kvalitetssystem för enskilda delar inom turistnäringen, som till exempel hotell, har tillämpats under lång tid. Däremot är det svårt att hitta ett system som täcker näringens alla delar. I en

kartläggning av olika system hittades bra förebilder i två länder:

Skottland och Nya Zeeland. Det resulterade i ett samarbete där Sverige får hjälp av Skottland med att arbeta fram ett system som är anpassat till svenska förhållanden.

– Kvalitetsnivån på ett turistmål bestäms i första hand utifrån både hemliga och planerade besök av utsända bedömare eller rådgivare, berättar Agneta Florin, ansvarig för besöksnäringens programmet vid Tillväxtverket.

SFV kom tidigt in i utvecklingen av systemet, bland annat genom kvalitetsinventeringar på de SFV-förvaltade Läckö slott och Bohus fästning.

Robert Cullen, chef för arbetet med kvalitetssäkring vid Visit Scotland, var i Sverige i februari för att stödja SFV:s

arbete med kvalitetssäkring av sina tre pilotprojekt – Kalmar slott, Vaxholms kastell och Ottenby kungsgård. Det innebar bland annat en resa i ett vintrigt landskap till Kalmar och Öland.

– Jag fick ett imponerande besök på Kalmar slott, som ju har en del erfarenhet av turism. Men de kan utveckla sitt arbete med information. Ottenby däremot var fortfarande i en uppstartsfas, säger Robert Cullen.

Att skottarna är så dukiga på att ta hand om kulturarvsturister – de anses vara bäst i världen – har delvis historiska orsaker enligt Cullen.

– Skottland var kanske det första turistmålet i världen, när vi började arbeta med turism för 100 år sedan. Och vi har alltid sett seriöst på turism. En annan bidragande orsak är vårt kvalitetssäkringssystem som innebär att vi besöker 300–400 turistanläggningar per år. Besöken bidrar till att anläggningarna får återkoppling och support. Det nätverk som byggs upp genom arbetet sprider också nya kunskaper om innovationer, både i Skottland och utomlands. *

Robert Cullen från Visit Scotland

LÖNSAMMA BESÖKARE

2009 omsatte svensk turism 93,6 miljarder. Det är mer än det samlade exportvärdet av svenskt stål och svenska personbilar tillsammans.

BEFTERSOM utlandsturism är mycket lönsam för svensk ekonomi så stöder den svenska regeringen turism på olika sätt. – Bland annat får VisitSweden AB, som drivs av staten och turistnäringen tillsammans, drygt 140 miljoner kronor från regeringen, en summa som växer med olika partnerskap med turistnäringen, berättar Anna Hag, departementssekreterare vid näringsdepartementet.

VisitSweden vill lyfta fram det unika för Sverige. Där spelar det svenska kulturarvet och de fastigheter som förvaltas av SFV en viktig roll, enligt vd:n Thomas Brühl.

– Äkthet attraherar ofta utländska besökare. SFV förvaltar några riktigt guldgruv som passar en internationell målgrupp, som Hagaparken i Stockholm eller Kalmar slott, säger han.

Han pekar på en ökad nischturism. – Besökare som väljer ett resmål

utifrån ett specialintresse ökar. Detta ökar i sin tur möjligheterna för de entreprenörer eller arrangörer i Sverige som erbjuder upplevelser som kanske ännu inte blivit så brett kända, till exempel militära anläggningar.

Tillväxtverket och VisitSweden har också fått i uppdrag att samordna offentliga insatser, där staten tillsammans med företag och regioner ska utveckla fler starka turistdestinationer. I arbetet ingår myndigheter med ansvar för transporter och infrastruktur, men också Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk och Naturvårdsverket.

– Tillväxtverket har också på regeringens uppdrag startat ett utvecklingscenter för turistnäringen som ska fungera som »en dörr in« för småföretagen, som är i majoritet bland företagen i branschen. Det invigdes i februari och hittas på www.trip.se, berättar Anna Hag vid näringsdepartementet. *

FOTO PETER NERSTRÖM

Bogesunds slott utanför Vaxholm öppnar igen för besökare 2012. Just nu pågår en välbehövlig fasadrenovering. Bilden är från SFV:s evenemang Hemliga rum.

VAD INNEBÄR DET FÖR SVERIGE SOM TURISTLAND OM

– Det innebär att det svenska folket får återbäring på vår förvaltning. Om utländska besökare kommer till oss innebär det intäkter för landet. Det bästa betyg vi kan få är ett positivt gensvar av svenska folket. Det visar att vi gjort våra besöksmål attraktiva och att vi lever upp till de förväntningar man har på oss.
**Thomas Norell,
Generaldirektör, SFV**

– Att de kulturskatter som SFV förvaltar är med och laddar varumärket Sverige med både modern kultur och historiska skatter. Det innebär också att vi bevarar kulturarvet för framtiden, så att det fortsätter att vara ett levande inslag i det svenska samhället.
**Tomas Brühl,
VD
VisitSweden**

– Vi vill ha en hållbar turism av hög kvalitet, då spelar kulturarvsturismen en viktig roll. Går det bra leder det till ökade intäkter för Sverige, utländska turister är det absolut mest lönsamma för landet.
**Anna Hag,
departementssekreterare
näringsdepartementet**

SFV PÅ TUR

Statens fastighetsverk finns tillsammans med sina hyresgäster med på den fyra dagar långa TUR-mässan i Göteborg.

DET ÄR ANDRA gången som SFV tillsammans med sina hyresgäster ställer ut på Nordens största turistmässa. De två första dagarna delar SFV monter med Tillväxtverket, RTS (Rese- och Turistnäringen), Swedavia, Riksantikvarieämbetet, Trafikverket och Jordbruksverket.

– Då visar vi vår position som samarbetspartner och marknadsför lediga hyresobjekt. Med branschen på plats väntar vi oss ett rätt stort intresse, säger Jan Naumburg.

De två sista dagarna riktar sig mässan till allmänheten. Då kommer SFV att dela monter med sex av sina hyresgäster, dels med de tre prioriterade besöksmålen Vaxholms kastell, Kalmar slott och Ottenby kungsgård, dels med Läckö slott samt Varbergs och Bohus fästningar som alla tre ingår i EU-projektet IKON, vars övergripande mål är att locka fler besökare till kulturhistoriska miljöer

och därmed stärka besöksnäringen.

– Det blir en monter som visar alla fantastiska platser som ägs av svenska folket. Vaxholms Kastell kommer säkert att visa sina fängelsehålor. Och jag tror att Kalmars slott kommer att berätta om det evenemang man kallar för Barnens eget slott, berättar Jan Naumburg.

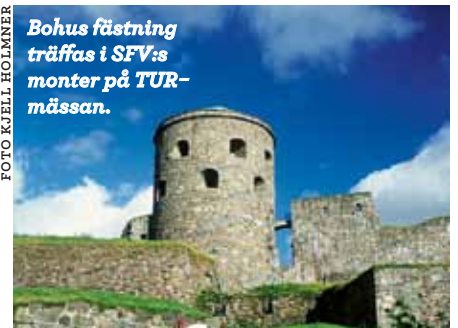
Förra gången SFV deltog i TUR-mässan var 2009.

– Kom gärna och besök oss i montern F 01:32, säger Jan Naumburg.

Årets TUR-mässa pågår 24–27 mars på Svenska mässan i Göteborg. *

FOTO KJELL HOLMNER

Bohus fästning träffas i SFV:s monter på TUR-mässan.

SFV:S SATSNINGAR PÅ BESÖKSMÅL FALLER VÄL UT?

– Vi behöver flera anledningar för att få utländska besökare att komma till Sverige. Det är precis vad SFV:s satsning ger. Besöksmålsprojektet är en viktig del i arbetet med att få svensk turistnäring att växa.
Christian Åberg,
Västsvenska turistrådet

– Om satsningen lyckas är det till gagn för SFV som förvaltare och för besökarna på SFV:s anläggningar. Förhoppningsvis blir det till gagn för ekonomin, om man inom ramen för projektet hittar former för att ta betalt för det som visas upp, så att vi i framtiden har råd att bevara dessa skatter.
Agneta Florin,
Ansvarig för besöksnäringens programmet, Tillväxtverket

– Fastigheterna är en del av den svenska kulturen och historien, något unikt för Sverige. Och genom att ge besökarna en bättre bild av det som är unikt för landet så bidrar det till att locka hit fler utländska turister.
Robert Cullen,
Quality advisor manager
Visit Scotland

FORM: FÄRGSTARK HISTORIA

Många är de färger som genom tiderna givit glans åt världens kulturskatter. Kulturvärden berättar om några färgers historia.

TEXT: HANS LANDBERG FOTO: MELKER DAHLSTRAND

Mönja

Mönja är ett färgpigment som består av blyoxid. Utrört i linolja bildar det en färg som är oöverträffad som rostskyddsfärg på järn. Mönjan är först lysande orange, men grånar av luftens inverkan. Den är giftig och det krävs särskilt tillstånd för att få använda den.

Ockra

Jordfärger som ockror och terror hör till de allra äldsta färgpigment människan känner till. Gul, brun eller röd jord som blandats med olika bindemedel har i alla tider använts för allt från grottmålningar till matsalsbord och slott.

Cinnober

På medeltida kalkmålningar kan man ibland se figurer med gråa ansikten och svarta rosor på kinderna. De figurerna är målade med cinnober, ett rött färgpigment som med tiden oxiderar och ger de en gång så rosiga och friska kinderna en askgrå ton.

Zinkvitt

Vita färgpigment för oljefärg kommer ofta från olika metalloxider. Längre var det starkt giftiga pigmentet blyvitt dominerande, men från mitten av 1800-talet blev vit färg framställd av zinkoxid allt vanligare. Zinkvitt har än kallare ton än blyvitt.

Järnvitriol

Järnvitriol ger en gul, rosaskimrande ton åt kalkputsade fasader. Sedan mitten av 1700-talet har vitriolen varit grunden för den klassiskt gula fasadfärgen. Pigmentet är oberäkneligt och lätt att överdosera. I modern stadsluft vill det gärna dra åt orange.

Falurött

Inget färgpigment är så svenskt som Falu rödfärg. Sedan 1500-talet har man strukit trähus med rödfärg för att få dem att se mera ståndsmässiga ut. Det dröjde dock ända till slutet av 1800-talet innan rödfärgen helt slog igenom på landsbygden.

Pariserblått

Med Pariserblått eller Järnblått, som upptäcktes i början av 1700-talet fick man för första gången ett överkomligt blått färgpigment. Tidigare hade den blåa färgen varit så dyrbar att den varit ytterst sällsynt både på möbler och snickerier.

Kimrök

Kimrök är ett svart färgpigment som består av sot. Då kimrök använts för att få fram gråa toner på en putsfasad brukar den efter en tid istället börja stöta i blått. Kimröken kan även variera i ton beroende på vad som bränts för att få fram sotet.

RÖTT SLOTT MED VITA KNUTAR

»Detta vackra slott, stadens och hela landets stolthet [...] mörknat av ålder och märkt av två århundradens stormar och snö«. Orden är Hjalmar Söderbergs och uttrycker tydligt det sena 1800-talets romantiska syn på Stockholms slott. Patinan och det begynnande förfallet fick ett värde i sig som ett uttryck för historiens och tidens gång.

TEXT Hans Landberg, kulturhistoriker/skribent SFV

Ett stycke gammal fasad
och gamla räkenskaper
talar ett tydligt språk:
Tessin ville bygga ett rött
slott med vita knutar.

OLJEMÅLNING EFTER KOPPARSTICK W. SWIDDE

SÖDERBERGS ORD skrevs före den stora restaureringen som slottet genomgick vid förra sekelskiftet. Då knackades fasaderna rena från puts och slottet fick den rödbruna färgsättning det har än i dag. Att man var tvungen att göra något åt slottets fasader vid 1800-talets slut var uppenbart. Slottets östra sida, där grunden var dålig, var särskilt utsatt och man var helt enkelt rädd att slottet skulle rasa ihop om inget gjordes. De delar av fasaderna som utgjordes av sandsten var på sina ställen starkt vittrade. Det berättas att södra fasadens mittparti, som är helt klätt med sandsten, var så svårt skadat

att »voro vissa delar av den undre sockelns stenar brustna och hotade att falla bort, de stora nischerna voro nedtill beslagna med järnplåt, grofva hopnitade smidda plåtar omfattade kolonnernas nedre block».

Sommaren 1897 inföll 25-årsjubileet av Oscar II:s och drottning Sophias trontillträde. Det gällde nu att få slottet presentabelt och fräscht till de stora festligheterna, utan att för den skull förstöra patinan som gav slottet intryck av vördnadsvärd, åldrad konungaborg.

Två nämnder tillsattes för att utreda frågan om slottets restaurering och här återfanns tidens mest framstående arkitekter och konstnärer.

Putsen, som hade lappats och lagats

under årens lopp, ansågs vara för dålig för att kunna behållas och de flesta av nämndernas medlemmar såg en omputsning som ett nödvändigt ont. Helst skulle man vilja behålla den ålderspatinerade putsen och det kommer fram att putsen anses vara den ursprungliga, med spår av ursprunglig färgsättning.

Redan år 1894 började man experimentera med olika färgad puts på en undanskymd plats på södra delen av Västra längans borggårdsfasad. Nämnderna och kungen väljer så småningom ett av de gulaktiga uppmålade proven, som man dock tycker bör göras något rödare.

VID NORDISKA teknikermötet 1897 tog Isak Gustaf Clason upp slottets restaurering och nuvarande »guldkimrande«

patina och bad om synpunkter från arkitekter i de övriga nordiska länderna. Arkitekt Koch från Danmark ansåg att putsen har »mere end patina« och arkitekt Ahrenborg från Finland hänvisade till ett uttalande från en av Norges mest framstående arkitekter, som vid ett besök tyckte att den nuvarande färgen på slottet var »kun skidt!«

År 1898 är den södra längan omputsad och den nya färgen beskrivs i lyriska ordalag i Stockholms Dagblad: »*Hvilken lätt, delikat färgton ligger ej öfver hela den vidsträckt murytan, och huru mjukt och harmoniskt smälter icke denna ljusgula färg tillsammans med mittpartiets sandstensgråa ton!*«.

Att man vid förra sekelskiftet uppfattade den nya fasadfärgen som ljust gul säger en hel del om hur oändligt mörka och smutsiga slottets fasader måste ha varit före restaureringen.

MED JÄMNA mellanrum blos-sar debatten om färgen på slottets fasader upp i media. Många hävdar att slottet ovillkorligen måste färgas om i den ljust gula färgsättning som man ju »vet« att det hade från början. Andra ser slottets färg som en del av ett sammanhållet stadsrum där slottets fasader spelar mot den omgivande bebyggelsen.

Kan vi i dag med säkerhet säga hur Tessin tänkte sig färgen på Stockholms slott? Ja faktiskt, vi vet exakt hur slottet har varit färgsatt genom århundradena. Slottets norra länga stod färdig redan före den ödesdigra slottsbranden i maj 1697. Längan klarade sig relativt oskadd och blev utgångspunkt för den väldiga slottsfyrcant som Tessin kunde presentera ritningarna till bara några veckor efter branden.

I och med att nya längor fogades till den kvarstående norra längan, kom delar av den gamla fasaden att bli innerväggar i de nya längorna. Fasadputsen på de tidigare ytterväggarna finns kvar och är på ett par ställen åtkomlig från slottets vind. Vi känner också genom

*Tack vare slarv i skrymslen
och prång vet vi exakt i
vilka nyanser stenen varit
målad tidigare*

räkenskaper från tiden till vilka färgpigment som använts till färgblandningen - Tessins slott var rött med vita knutar!

När Nicodemus Tessin d. y. inledde ombyggnaden av den norra längan vid 1690-talets början var det som ett första steg i en total omdaning av den gamla konungaborgen. Det arkitektoniska uttrycket var det romerska palatsets och förebilderna hade hämtats under studieresor i Italien. Färgsättningen var självklart även den hämtad från Roms palats i rött tegel med hörnkedjor och fönsteromfattningar i ljus kalksten.

Slottets putsfasader färgades alltså ljust tegelröda i en färg som påminner om Falu rödfärg och hörnkedjornas sandsten ströks med vit oljefärg.

DET DRÖJDE nästan 60 år efter branden innan det var dags att flytta in i Tessins nya slott. Då var Tessin själv död sedan länge. Det hade gått tre generationer sedan 1690-talets barockideal. Nu var det rokokon som gällde och inspirationen kom från Frankrike. Byggnader skulle vara ljusa och lätta. De skulle se ut som om fasaderna var klädda med ljus sandsten. Alltså färgades Stockholms slott monokromt gult när det stod inflyttningsklart på 1750-talet - trots sin romerska palatsarkitektur. Allt färgades eller målades gult - putsytor, fönsteromfattningar, sandstensornamentik - allt.

DET TOG ganska precis 200 år från det att slottsbygget påbörjades till dess exteriören helt överensstämde med Tessins intentioner. Under tiden som nya generationer fick ansvaret för slottet kom naturligtvis nya ideal och moden att råda. Sandstensarbetena på slottets fasader målades med oljefärg i olika gråa eller till och med rosabruna nyanser vid olika tidpunkter.

Det var egentligen först med det sena 1800-talets restaurering som man tog ett samlat grepp om slottets alla

fasader. Tidens ideal krävde rena och äkta material. Sten skulle vara sten och inte döljas under lager av målarfärg. Alltså skrapades sandstenen på slottets fasader rena från lager av oljefärg. Tack vare slarv lite här och där i skrymslen och prång vet vi exakt i vilka nyanser stenen varit målad tidigare.

VID RESTAURERINGEN fanns en stark vilja att fullfölja Tessins idéer om slottets utsmyckning och även att genom färgsättningen återge fasaderna det uttryck som Tessin hade avsett. Men att sandstenen skulle vara omälad var något som Tessin aldrig hade tänkt sig. Kontrasten mellan den gråa gotlands-sandstenen och de ljusbruna fasaderna blev långt mindre än mellan den ursprungligen vitmålade stenen och de rödfärgade putsytorna. Dessutom medförde tidens förälskelse i de äkta materialen att vissa sandstensförstärkningar på fasaden, som aldrig varit tänkta att ges en färg som avvek från fasadens putsytor, nu stack ut på ett sätt som vare sig Tessin eller någon av hans samtida kunnat föreställa sig.

Nu har slottet vid Strömmen haft sin rödbruna putsfasad och sina nakna gråa sandstensdekorationer i långt mer än 100 år. Det är den längsta period någonsin som slottets alla fasader har haft en enhetlig färgsättning. Debatten kring slottets färg kommer att fortsätta oavsett om den nuvarande rödbruna tonen behålls eller om man i en framtid väljer att ge det 1700-talets sandgula färg. Men en gång var slottet rött - målat med samma järnoxid som vi hittar i Falu rödfärg. Och sandstenen kring fönster och hörn var målad med vit oljefärg - en färgsättning som en gång via herrgårdar och prästgårdar blev upphov till den svenskaste arkitektur vi känner - den röda stugan med vita knutar. *

Det här är en kort version av en artikel ur SFV-boken »Halva kungariket är ditt - Svenska folkets kulturarv«. Den fulla versionen finns att läsa på www.sfv.se.

Rummet: Kunglig bädd

DET DROG ISKALLT längs golvet och Gustav hävde sig snabbt upp i den höga sängen, satte sig tillrätta och drog frusen fällen tätt omkring sig. Rummet hade ingen eldstad och var nästan lika kallt som vinternatten utanför. Gustav slöt ögonen. Han var i alla fall inomhus. Somnade han? Kanske. Han trodde att han var i säkerhet här hos vännen Arent Persson på Ornäs. Kanske sov den blivande kungen när Arents fru Barbro Stigsdotter störtade in och tvingade honom fly genom dasset för att undkomma Arents svek.

Enligt sägnen kom Gustav Vasa till Ornäs under sin äventyrliga färd genom Dalarna vintern 1520-21 och

sedan dess är Ornäsloftet för alltid inskrivet i svensk historia. SFV förvaltar här mer än själva byggnadsminnet Ornäsloftet, utan även en bit hjältesaga. Även utan sägnen vore sängen på Ornäs en historisk möbel. Den är senmedeltida, liksom Ornäsloftet byggd av furor fällda i slutet av 1400-talet. Men, den är känd tack vare Gustav Vasas förmodade besök. Vid en inventering 1680 benämndes den »1 sängh Konung Gustafs« och dess kungligt krönta himmel tillkom när rummet på 1750-talet blev Sveriges första museum.

TEXT: KATARINA JUVANDER

..DEN MÄKTIGA RIKSSALEN

En gång i tiden utövades den svenska världsliga makten från Rikssalen på Stockholms slott. Rummet har utformats och senare renoverats av Sveriges största arkitekter som alla lämnat spår efter sig. Slottsarkitekt Andreas Heymowski berättar rummets historia.

TEXT *Andreas Heymowski, slottsarkitekt vid Stockholms slott*

FOTO *Erik Kampmann, Åke E:son Lindman*

Artikeln kan läsas i sin helhet på www.sfu.se

Rikssalen efter den målningsrestaurering av taket som var klar i mars 2010, i god tid före kronprinsessbröllopet i juni.

»I öster den gudomliga makten,
symboliserad av högaltarets
Jesus på korset och i väster dess
världsliga pendang, symboliserad
av kungens tron«

NÄR BORGEN TRE KRONOR blev lågornas rov en majdag 1697 fick arkitekten Nicodemus Tessin den yngre (1654–1728) rita det nya slottet efter förebild av de barockpalats som han kunnat studera på ort och ställe under sina studieresor, främst i Italien.

All arkitekturdekor gjordes symbolisk för att förhållanden den enväldiga monarki som rådde i stormakten Sverige vid 1600-talets slut. Också de olika rummens inbördes placering präglas av samma symbolik. Det kan man övertyga sig om när man studerar slottets huvudvåning, 1 trappa upp.

Den södra längan mot Slottsbacken är hela 115 meter lång men innehåller bara tre rum. Med det visar Tessin den tidens världsbild och maktdelning. I mitten det magnifika Södra valvet, ett entrérum som sträcker sig från marknivå ända upp till vinden och där två dubbeltrappor leder besökaren upp till Slottskyrkan i öster respektive Rikssalen i väster.

Samlade kring en gemensam entré finns här alltså i öster den gudomliga makten, symboliserad av högaltarets Jesus på korset och i väster dess världsliga pendang, symboliserad av kungens tron. Därutöver har respektive sal enkla sittplatser för dess menighet, i Slottskyrkan församlingen och i Rikssalen representanterna för ständsriksdagens adel, präster, borgare och bönder. På så sätt blir till och med själva planlösningen en ståtlig allegori över den enväldiga kungamakten av Guds nåde.

DET KONKRETA BYGGET AV SLOTTET gick sakta. Karl XII:s krig hade fört landet till ruinens brant och slottsbygget stod periodvis helt stilla. Tessin dog 1728 utan att ha fått se sitt verk färdigt. I stället blev det först hans lärjunge Carl Hårleman (1700–1753) och därefter Carl Johan Cronstedt (1709–1779) och Carl Fredrik Adelcrantz (1716–1796) som fick slutföra det grandiosa projektet.

När den första riksdagen hölls i den nya Rikssalen 1755 var det frihetstid och rollerna mellan kung och folk var ombytta.

Rikssalen har sedan dess fått uppleva flera historiska omvälvningar: Gustav III:s statskupper 1772 och 1789, då enväldet stegvis återkom, Gustav IV Adolfs avsättning och den nya författningen 1809 och mottagandet av marskalken Bernadotte som Sveriges kronprins 1810.

1834 flyttade riksdagen till det som i dag kallas Gamla riksdagshuset på Riddarholmen. Traditionen med riksdagens högtidliga öppnande i Rikssalen behöll man så länge som till 1974 och Rikssalen är fortfarande ett av slottets praktfullaste och mest symbolladdade rum och en viktig del av vårt lands politiska historia.

STOCKHOLMS SLOTTETS långa byggtid gjorde att olika arkitekter och olika stilar gjorde sig gällande redan under dess uppförande. Till Tessin d y:s italienska barockstil hann Hårlemans franskinspirerade rokoko och i några fall även Cronstedts och Adelcrantz klassicism foga sig. I exteriören följde Tessins efterträdare däremot troget hans intentioner och den är i ren, italienskinfluerad barock, medan det inomhus i själva verket bara finns ett fåtal renodlat Tessinska barockinteriörer. I Rikssalen finns väldigt tydligt både barocken och rokokon representerade samtidigt.

I arkiven finns Tessins ritningar och utkast till Rikssalen bevarade. Det är en kärv, kraftfull barock som här träder fram. Det stora rummet har högt sittande fönster i två våningar. Mellan de båda fönsterraderna löper en mycket kraftig, utstickande fris, en så kallad kornisch. Den bärs utmed långsidorna av kopplade (parvisa) halvkolonner med kompositakapital, placerade mellan fönsteraxlarna. Ovanpå kornischen, över varje kolonnpar har Tessin placerat parvisa atlantar (mansfigurer), som på starka armar bär den avslutande taklisten. Fönstren är odekorerade rektanglar. Taket tänkte Tessin sig som ett kraftigt profilerat barocktak, indelat i olika bemålade fält.

Tessin vision av Rikssalen blev aldrig fullbordad. I salens nedre del behöll Carl Hårleman i allt väsentligt hans design,

»Både kvinnor och änglar har nämligen en symbolisk roll, där de representerar olika sysselsättningar och egenskaper«

med halvkolonnerna som bär den kraftiga frisen. Men ovanför frisen är det Härlemans egen rokoko som härskar, med mjukt rundade, kartuschprydda fönsteröppningar och mellan dem har atlanterna ersatts av sittande allegoriska kvinnofigurer och putti (små änglar).

Utan att sabotera Tessins grundkoncept, har Härleman fört in ett mjukare anslag i salen. Samtidigt har han, genom bytet av skulpturer, också kunnat introducera ett betydligt mera komplext allegoriskt program än vad de av sin bärande uppgift absorberade atlanterna hade förmått. Både kvinnor och änglar har nämligen en symbolisk roll, där de representerar olika sysselsättningar och egenskaper som, får man anta, låg inom Ständernas och Kungamaktens ansvarsområde. Här ser vi exempelvis Endräkten i form av två putti, Handeln, med en putto iklädd Mercurius bevingade hjälm, eller kvinnofigurerna Sanningen, med en avslöjande spegel, respektive Religionen, med bibel och kors.

EFTER KNAPPT TVÅ DECENNIER, i början av 1770-talet, uppstod behov av fler sittplatser och Carl Fredrik Adelcrantz ritade utmed tre väggar en balkong, ungefär på halva kolonnernas höjd. Följden blev att Rikssalens monumentalitet minskades och kolonnernas betoning av det vertikala ersattes med balkongens horisontalitet.

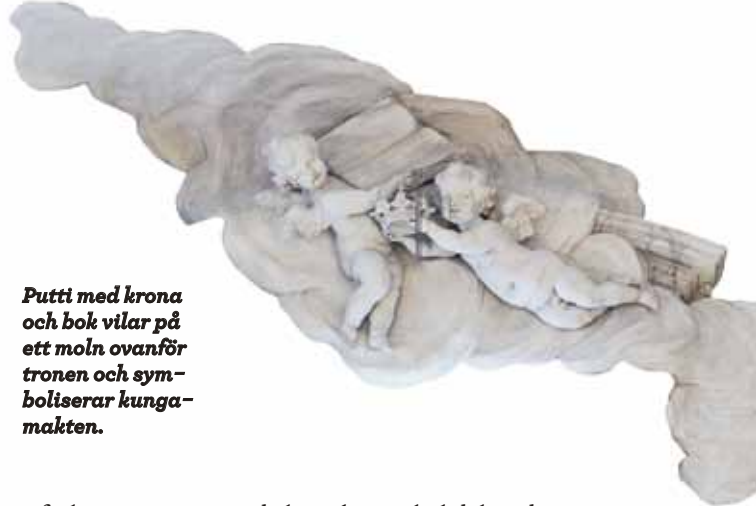
Till rummets möblering hörde redan från början enkla bänkar, klädda med mörkblått kläde, för Ständernas representanter. Kungen satt på drottning Kristinas silvertron, placerad på ett upphöjt podium. Över sig hade han en tronehimmel med silverbroderat riksvapen. Denna möblering och dessa ursprungsinventarier har lyckligtvis bevarats till den dag som i dag är!

PÅ 1800-TALET HADE stilrestaureringar, där byggnaden, ofta med drastiska rivningar av senare tillägg, återfördes till ett tänkt ursprungligt idealtillstånd, blivit mode. På 1920-talet utsågs Ivar Tengbom till slottsarkitekt. Trots att stilrestaureringarnas tid

»Handeln«
med Mercurii i
bevingad hjälm.

Den nygamla himmelsmålningens underliggande struktur, med spiraler och diagonaler som kan anas snarare än ses, ger målningen stadga.

Putti med krona och bok vilar på ett moln ovanför tronen och symboliserar kungamakten.

var förbi, måste man ändå betrakta en hel del av det som Tengbom – mycket skickligt – genomförde på slottet som just stilrestaureringar. Det handlade om att sudda ut spåren efter det föraktade, sena 1800-talet, och återställa det beundrade 1700-talet. I ett viktigt avseende skilde sig Tengboms restaureringar från 1800-talets där nyskick eftersträvades i finishen; han månade om patinan, om upplevelsen av gången tid.

Rikssalen blev tidigt föremål för hans intresse. Här var det inte sent 1800-tal, utan sent 1700-tal, i form av balkongen, som hade förvanskat ursprungsarkitekturen. Tengbom och tidens tongivande konsthistoriker var eniga om att balkongen, trots sitt eget konstnärliga värde, måste avlägsnas för att återge rummet dess verkan och värdighet. Därefter rengjordes väggarna och den ursprungliga marmoreringsmålningen på väggarna konserverades fram och kompletterades. Skulpturerna på den stora kornischen rengjordes och lagades. Längs salens långväggar lät Tengbom bygga upp de gradängar med bänkar som tidigare hade funnits på balkongen.

TAKET GAV TENGBOM huvudbry, då han inte visste hur Härleman tänkt att dekorera det. Att behålla det som det var, vitmålat med en illusionsmålad lagerstav, ville han inte. Enligt vad han själv skriver i en rapport, var det fyndet av ett fragment av målning på ett parti ovanför tronhimmelen som vägledde honom. Där framkom en »...ursprunglig rymdartad målning med tunna moln...« och han beslöt att låta detta fragment bli utgångspunkten för en himmelsmålning av hela takytan. Om fragmentet är från Härlemans tid kan diskuteras, men tanken är inte orimlig. Salens utomhusartade arkitektur gör det fullt möjligt att tänka sig den som en mot himlen öppen loggia.

Det nymålade taket blev mycket beundrat av Tengboms samtid. Konsthistorikern Andreas Lindblom beskriver det i »Stockholms slotts historia« från 1940–41 som att: »...plafondens [tidigare] vitthet utbyttes mot ett blekblått skimmer: lätta skyar glida över himlen«.

ÅTTIO ÅR EFTER TENGBOMS restaurering av Rikssalen hade det blivit hög tid att göra något åt framför allt taket. Dess blekblå skimmer och lätta skyar var omöjliga att uppfatta. I stället möttes ögat av en störande, lite oregelbunden mörk tvärrandning i det smutsgråa taket. Randningen berodde på att bjälkarna i takkonstruktionen leder kyla bättre än mellanrummen och kalla ytor drar till sig mera damm och smuts än varma. Dessutom flagnade takets linoljefärg betänkligt.

En ommålning var redan beslutad i februari 2009, när Kronprinsessparets kommande bröllop offentliggjordes.

Ganska snart stod det klart att bröllopsmiddagen skulle intas i just Rikssalen, som under hela sin historia, vid sidan av funktionen som Riksdagens lokal, fått agera festsal, senast vid Kungens 50-årsmiddag.

Nu fick arbetena ett givet slutdatum, bröllopet den 19 juni 2010. Men eftersom salen skulle försees med mängder av tillfällig dekoration och teknik, så måste restaureringsarbetena avslutas redan i mitten av mars.

Följande arbeten beslutades: Ommålning av taket, en försiktig rengöring av de väggytor och dekorationer som finns närmast taket samt lagning av skador på skulpturer och annan fast dekor i denna zon. Beslutet om bröllopsmiddagen ledde även till att de långtgående, golvfasta gradängerna temporärt skulle avlägsnas för att ge mera golvyta åt middagsgästerna.

Lilla riksvapnet med krona.

UTTÖMMANDE ARKIV- OCH litteraturstudier gav oss de kunskaper som redovisats i historiken ovan. Som alltid i restaureringssammanhang ställs man inför restaureringssideologiska dilemman. I detta fall fanns till exempel det faktum att Tengbom, på ett sätt som med dagens respekt för alla tidsskeden hade uppfattats som klämfingrigt, avlägsnade ett viktigt element, Adelcrantz balkong, som tillkommit redan på 1770-talet och därefter funnits i 160 år. Skulle Tengbom låtit den vara kvar, hade ingen i dag kommit på idén att ta bort den. Men med samma resonemang var det i dag heller aldrig aktuellt att föreslå en rekonstruktion av Adelcrantz balkong.

Tvärtom hade Tengbom med sitt ställningstagande lämnat oss ett exempel på en högklassig restaurering från början av 1900-talet och en viktig årsring i slottets historia. Han hade frilagt och försiktigt framhävt den lyckade sammansmältningen av barock och rokoko i salens arkitektur. Åran för detta tillkommer även hans konservator, Alfred Nilson, som var skicklig i att preparera fram äldre målningsbehandlingar så att skönheten återkom utan att patinan och känslan av gammal yta fördärvades.

Därmed blev det självklart att taket skulle återfå Tengboms himmelsmålning. Salen var i övrigt i princip orörd sedan 1930.

OM VALET AV FÄRDRIKTNING och mål var relativt enkelt, var vägen dit däremot en smula knagglig. Hur hade Tengboms himmel egentligen sett ut? Varken vi arkitekter och antikvarier eller målarna visste riktigt hur en sådan molnhimmel skulle framställas och se ut. Verkligheten, i form av det existerande taket gav inte mycket vägledning, trots att vi återfann det gamla fragment som Tengbom åberopat.

Vi gav oss ut ur slottet och studerade andra molnhimlar, exempelvis Riddarsalen på Karlbergs slott och

Drottningholmsteaterns Dejeunersalong. Den salongens tak var målat med en himmel mycket lik den som vi föreställt oss. Dessutom var Tengbom slottsarkitekt också vid Drottningholm, och hade lett restaureringen av salongen kring 1933.

Målningen där lärde oss att himlen skulle målas fram med blått mot en molnvit bakgrund och inte tvärtom, med vita moln mot himlens blå.

EN BLANDNING AV modern teknologi och traditionellt konsthantverkskunnande gav oss ytterligare vägledning.

Det började med att en datakunnig medarbetare på målerifirman manipulerade ett foto av taket, så att dess lite mörkare fläckar drogs mot blått och de ljusare mot vitt. Plötsligt framträdde något som mycket väl skulle kunna vara Tengboms himmel. Vi gjorde själva några fler sådana fotografier och försökte överföra deras mönster till målade skisser, men kände oss inte nöjda. Det blev både för bjärt, och för storskaligt och oroligt. Då visade det sig att en av konservatorerna, vars uppgift var att rengöra skulpturerna, var utbildad dekor- och monumentalmålare från konstskola i Sankt Petersburg. Hon hjälpte oss att finna den struktur, det mönster i målningen som behövdes för att få den att upplevas som harmonisk. En ny analys av de manipulerade foton tydde på att den ursprungliga målningen haft stora spiraler indelade enligt gyllene snittet som bärande struktur. Utifrån detta gjorde vi en ny skiss som godkändes och som blev förlaga för den fullskaliga takmålningen.

Taket indelades i rutor drygt 2x2 meter och mönstret från skissen överfördes. På den moln-vita takytan ströks de himmelsblå fälten, varefter övergångarna mellan blått och grävitt mjukades upp övergångarna mellan blått och grävitt för att få den rätta illusionen av lätta, söndertrasade skyar. För att måla den täckande grävita kulören krävdes tre strykningar med sammanlagt 180 liter linoljefärg, medan det för de lätta

kompletteringarna med himmelskulör räckte med 3 liter, som spädades kraftigt!

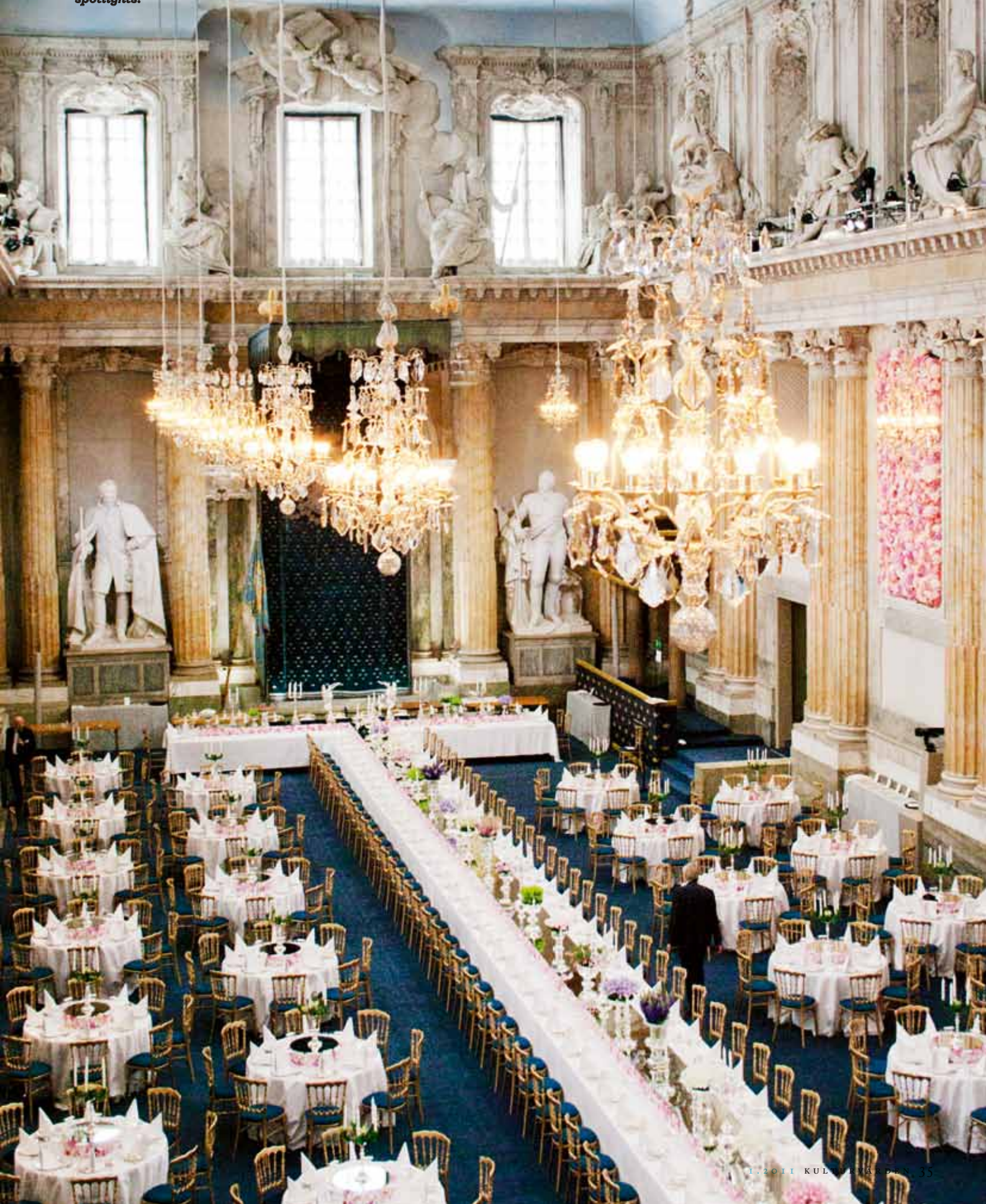
I dag har Rikssalen, tack vare skickliga yrkesmän och -kvinnor återfått sin känsla av uterum under en lätt sommarhimmel.

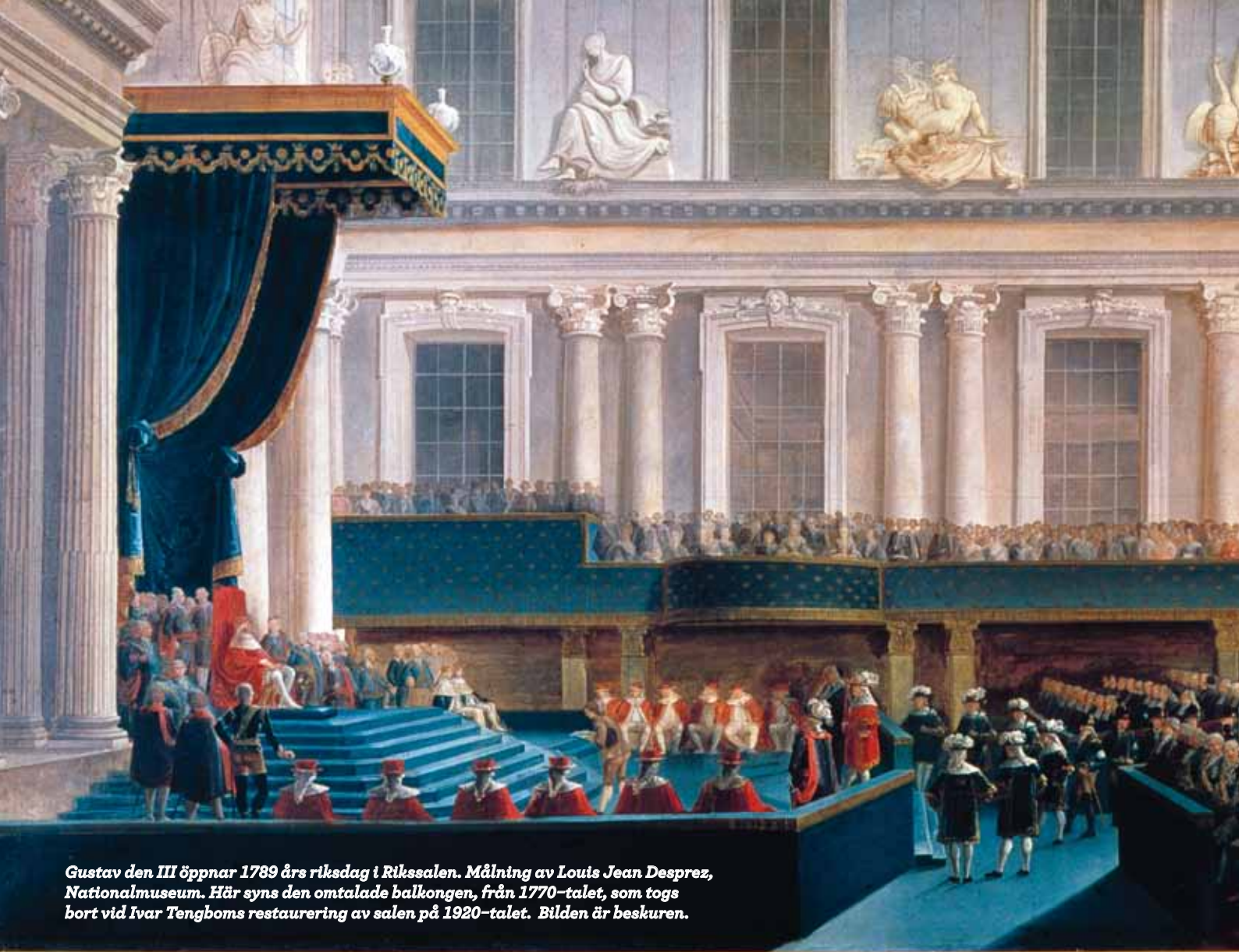
DE OVÄRDERLIGA TEXTILIER som finns i Rikssalen, främst tronhimlen och tyget i Silvertronen, men också bänkarnas kronkläden, måste skyddas från solens och dagsljusets uv-strålar. Detta gjordes med hjälp av skyddsgardiner. Under restaureringsarbetena togs det mesta av textilierna, inklusive gardinerna bort från salen medan tronhimlen, som är så ömtålig att den inte kan flyttas, kläddes in.

När gardinerna var borta blev det uppenbart hur stor betydelse det direkta solljuset har för upplevelsen av Rikssalen

Rikssalen dukad för bröllopsmiddag, 19 juni 2010. Observera de tillfälliga belysningsarrangemangen mellan kornischens skulpturer. Vid restaureringen förbereddes med kabeldragningar och permanenta, men från salen osynliga stativ för spotlights.

Gustav den III öppnar 1789 års riksdag i Rikssalen. Målning av Louis Jean Desprez, Nationalmuseum. Här syns den omtalade balkongen, från 1770-talet, som togs bort vid Ivar Tengboms restaurering av salen på 1920-talet. Bilden är beskuren.

och då framför allt rokokodekoren med skulpturerna och de mjukt formade relieferna i och över fönstersmygarna. Ljus och skuggor trollar fram detaljerna och ger arrangemangen liv och hela salen lyfter. Det var med vemod som vi insåg att en sal utan skydd i fönstren inte gick att förena med exponerandet av textilierna, som ju är oupplösligt förbundna med salen och lika viktiga för dess symbolik och för upplevelsen av interiören som den arkitekturbundna dekoren. Lösningen blev en kompromiss. De tidigare tjocka skyddsgardinerna ersattes av tunna, enkla gardiner. De fönster, genom vilka solens strålar faller direkt på tronhimmel och tron, försägs dessutom med UV-skyddande plexiglas bakom

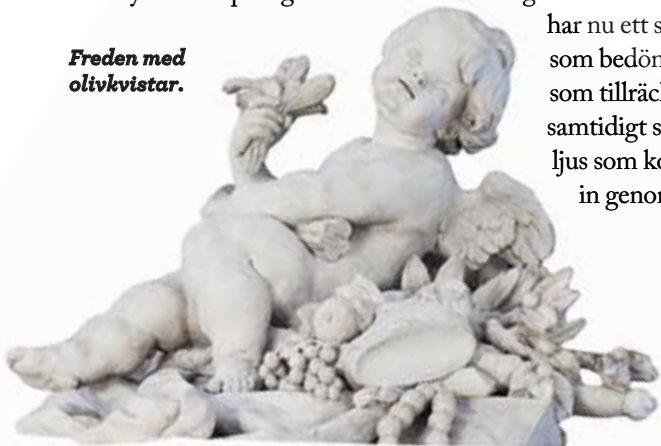
gardinerna. Textilerna har nu ett skydd som bedöms som tillräckligt, samtidigt som det ljus som kommer in genom

gardinerna ändå räcker för att modellera fram spelet mellan ljus och skugga i relieferna och friskulpturerna.

TILL BRÖLLOPSMIDDAGEN demonterades gradängkonstruktionen längs Rikssalens långväggar. Den visade sig vara mycket tung och gedigen och ingenting som man demonterar och återmonterar titt som tätt. Den lyckade middagen har väckt önskemålet att lite enklare kunna växla mellan å den ena sidan den museala »rikssdagsmöbleringen«, med bänkar och gradänger och å den andra sidan festernas fria golvyta. Bänkmöbleringen är salens normala, historiska tillstånd och den fyller också rent praktiska behov, både när salen varje sensommar upplåts åt konsertserien »Musik på Slottet« och andra publika evenemang, och för att ge slottsbesökarna den korrekta fysiska bilden av vad Rikssalen står för i vår svenska historia. Festmöbleringen behövs vid enstaka högtidliga tillfällen.

För närvarande planeras därför både ett nytt värmesystem, där varmluft via galler i golv ersätter de störande radiatorerna, och nya, lättare och mera mobila gradänger. När väl detta är på plats kommer alla turister åter att kunna uppleva ett av landets praktfullaste och symboliskt viktigaste rum, medan de som fått privilegiet att bli inbjudna på fest hos Kungen, kommer att få se Rikssalen i festskrud. *

Freden med olivkvistar.

BAKOM FASADEN

POPULÄR GUIDE

Under 2010 gjordes sammanlagt 2 278 avlyssningar vid de 14 guidepunkterna för Hagaparkens audioguide. Det placerar parken på leverantören OnSpotStorys nationella fem-i-topplista.

– Allt över 500 avlyssningar per år är bra, enligt OnSpotStorys vd Staffan Gerlöw.

Från varje guideplats kan man ringa ljudguiden från en mobiltelefon och få en berättelse om platsen, på svenska eller engelska. Till antalet avlyssningar på plats kommer 295 nedladdningar av guidens berättelser från nätet för uppspelning eller överföring till mp3-spelare. Hagaparkens audioguide är framtaget i samarbete mellan SFV, Ståthållarämbetet och Solna stad.

Audioguide finns även på Bohus fästning (449 uppspelningar/426 nedladdningar under 2010) och Carlstens fästning (230 avlyssningar/395 nedladdningar).

FOTO MELKER DAHLSTRAND

Nya hyresgäster på Alvastra.

18 000 NYA HYRESGÄSTER PÅ ALVASTRA

På Alvastra kungsgård vid foten av Omberg är det strax dags för inflyttningsfest. 18 000 hönor flyttar i dagarna in i ett nybyggt hönsstall på gården. Det är SFV tillsammans med gårdens arrendatorer, Thomas och Åsa Orrenius, som har byggt ett hönsstall för ekologisk äggproduktion. Det är ett led i att lägga om hela gårdens produktion till ekologisk.

Alvastra kungsgård är en av de jordbruksegendomar som SFV förvaltar. Att bygga nytt för att utveckla verksamheten och skapa förutsättningar för bärkraftighet i framtiden är en del av SFV:s arbete med att bevara jordbruksverksamheten på kungsgårdarna.

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

I år blir det svenskt i Konstbiennalen.

En pärla i Venedig

En okänd pärla i SFV:s fastighetsbestånd är den nordiska utställningspaviljongen på Biennialområdet i Venedig, där Konstbiennalen vartannat år drar hundratusentals konstintresserade från hela världen.

Den nordiska paviljongen ägs tillsammans av svenska Statens fastighetsverk, norska Statsbygg och finska Senatsfastigheter. De tre ägarna förvaltar den sex år i taget. Utställningsytan har de nordiska konstnärerna fått dela på. Men från i år provar man med att ett av länderna får hela paviljongen en biennial var under en sexårsperiod, medan de andra övriga hyr lokaler på stan. Det ger fritt spelrum åt de svenska konstnärerna Fia Backström och Andreas Eriksson under årets biennial, som hålls den 4 juni–27 november.

Paviljongen ritades av den norske arkitekten Sverre Fehn och uppfördes 1958–62. Den är nordisk i sitt formspråk med stora ljusinsläpp och sublimes övergångar mellan ute och inne, bland annat genom några stora inbyggda träd.

KAMMARMUSIKER PÅ SLOTTET

Kammarmusikerutbildningen vid Mälardalens högskola flyttar in på Västerås slott, och fyller 400 kvadratmeter golvyta med sin verksamhet. Hyresavtalet är på tre år, och ger högskolan

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

Nu blir det musik i Västerås slott.

rätt att avropa ytterligare 500 kvm under 2011.

– Det här är en jättebra lösning. Med Kammarmusikerutbildningen blir det fortsatt publikverksamhet på slottet,

något både vi och Västerås kommun har som tydligt önskemål, säger Jörgen Hammarstedt, fastighetschef på SFV.

SFV söker fler passande hyresgäster till Västerås slott. I den vackra rikssalen pågår just nu ett renoveringsarbete som kommer att avslutas i vår.

– Vi tittar på möjligheten för en entreprenör att driva café eller restaurang i slottet och har planer på en permanent slottsutställning, säger Andreas Andersson, förvaltare på SFV.

De äldsta delarna av Västerås slott uppfördes sannolikt under slutet av 1300-talet. Efter en omfattande brand på 1700-talet renoverades slottet av hovintendent Carl Härleman och har sedan dess inrymt landshövdingens residens och bostad.

BAKOM FASADEN

ETT LYFT FÖR KALMAR

En hiss i Kalmar slott kommer nästa sommar att öka tillgängligheten.

Hissen blir ett välkommet tillskott i arbetet med att skapa bättre förutsättningar för fler besökare till Kalmar slott. Hisschaktet kommer att inrymmas i ett tunnvalv från mitten av 1500-talet och en tidigare igenmurad ingång till kyrkan kommer att öppnas på nytt. Placeringen av hissen har noga utretts och antikvariska aspekter har beaktats sida vid sida med tekniska och säkerhetsmässiga förutsättningar.

Hissen kommer att stanna precis utanför Gröna salen och tack vare det bevaras den mäktiga känsla som besökarna får när de kliver in i Gröna salen.

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

Hela Örebro slott ska mätas.

ETT SLOTT PÅ MILLIMETERN

Statens fastighetsverk tar fram nya ritningar av Örebro slott. För att få så bra underlag som möjligt mäts nu hela slottet invändigt och utvändigt. Varje liten vrå skannas av med en punkttäthet på tre millimeter. När arbetet är färdigt senare i vår, kommer det förutom ritningar att finnas en 3D-modell av slottet.

BOKGRATTIS!

I förra numret av Kulturvärden hade vi en läsartävling. Att Drottningholms slott fick värme och elektricitet 1907–1913 och att huset i Moskva, där den svenske kulturattachén bor kallas Rossolimo 8, visste ganska många läsare.

Vi har korat fyra vinnare: Åke Norell i Mariefred och Monica Danielsson Bichsel i Lövestabruk vinner boken om Drottningholms slott. Boken »Seventeen Swedish embassies« har Lena Larsson i Karlskrona och Johanna Lindfors i Norrköping vunnit. Grattis!

Läsesalen med sina gjutjärnskolonner och dekorerade balkar ger i stort sett samma intryck idag som den gjorde 1878.

FOTO ÅKE E:SON LINDMÄN

Publikvänligare på KB

I höst startar arbetet med att renovera Kungliga biblioteket i Humlegården i Stockholm efter att regeringen har godkänt SFV:s hemställan på 65 miljoner kronor. Bland annat ska effektivare kontorsytor skapas och det inre klimatet förbättras för såväl personal som böcker. Även Annexet ska byggas om och moderniseras.

– Just nu för vi diskussioner tillsammans med KB om hur vi på bästa sätt ska göra Annexet mer publikvänligt och flexibelt för verksamheten, säger Ulrika Nylander, förvaltare vid Statens fastighetsverk.

Kungliga biblioteket öppnade sina portar den 2 januari 1878 och har sitt ursprung i de svenska vasakungarnas boksamlingar från 1500- och 1600-talen. Fram till Humlegårdsflytten var det inrymt i Kungliga Slottet. Med åren har KB:s verksamhet och uppdrag utökats, bland annat genom samgåendet med Statens ljud- och bildarkiv och utvecklingen av ny teknik.

Byggnadsarbetena i huvudbyggnaden beräknas starta under hösten 2011 och vara klara vid årsskiftet 2012/2013. Annexet väntas stå färdigt 2012. Ingen stängning eller flytt av publik verksamhet kommer att bli nödvändig under byggtiden.

En brännvinsflaska hittades inmurad

SPÖKLIKT FLASKFYND

När SFV byggde om Vin&Sprits lokaler på Drottninggatan i Stockholm hittades en gammal Absolutflaska från början av 1900-talet inmurad i väggen. Ett

intressant fynd, inte minst med tanke på att ombyggnaden gjordes i syfte att skapa ett nytt showroom åt just Absolut Vodka!

Det till synes osannolika sammanträffandet hänger samman med att just AB Vin & Spritcentralen hade sitt första huvudkontor i detta hus. Flaskan har troligen placerats i väggen som en tidskapsel i samband med husets byggnation omkring 1917.

Flaskan är tills vidare i tryggt förvar i Statens fastighetsverks kassaskåp. Tanken är dock att den ska återbördas till lokalen och placeras i en glasmonter för allmän beskådan.

Rätt användning är bästa byggnadsvården!

Som förvaltare av många unika och kulturhistoriskt intressanta fastigheter ställs sfv ofta inför uppgiften att ta ställning till vilka verksamheter som passar i dessa miljöer. Ofta handlar det om miljöer som är ett kulturarv med begränsade moderniteter och möjligheter till ombyggnad och anpassning. Samtidigt har dessa byggnader kvaliteter som med rätt hyresgäst är en stor tillgång för verksamhet och besökare. Det är en av sfv:s stora utmaningar att hitta rätt i dessa kombinationsmöjligheter av unika fastigheter och olika användningsområden. Det kräver respekt för byggnadsmiljöerna och samtidigt kreativitet i anpassning mellan byggnad och verksamhet. Med rätt användningsområde finns alltid en utvecklingsmöjlighet även i skyddade miljöer.

Att hitta rätt i det enskilda fallet kan ibland bero på lyckliga tillfälligheter. Oftast är dock resultatet ett gediget analysarbete då det gäller bebyggelsemiljöernas förutsättningar för olika användningsområden och samtal med många möjliga och lämpliga samarbetspartners och hyresgäster. Det är normalt ingen snabb process. Vi har lärt oss att en viss systematik och tålmodighet bär frukt, även om det ibland kan leda till långa resor innan vi är i mål.

Jag vill gärna lyfta fram några exempel från Skeppsholmen som sporrar till fortsatt kreativitet då det gäller att hitta en ny användning av tomställda byggnader.

SKEPPSHOLMKYRKAN

Sedan Skeppsholmskyrkan avsakraliserades 2001 har den inte haft någon bra permanent användning. Nu är kyrkan ombyggd till körcentrum och offentliga konserter anordnas regelbundet.

HOTELLET PÅ SKEPPSHOLMEN

När vår tidigare hyresgäst i boställshuset – Långa raden – sa upp kontraktet för att flytta, ställdes vi inför frågan hur detta vackra 1600-talshus skall användas så att det kommer till sin rätt. Idén kom upp att lokalerna skulle passa utmärkt för ett hotell. Rummen var lagom stora och lagom många. Hotellägarna såg ett stort värde i kulturmiljön. Dessutom stämde användningen mycket väl med sfv:s långsiktiga förvaltningsmål för Skeppsholmen: att blanda verksamheter och skapa mer liv. Nu är det tänt i fönstren även på kvällarna!

FOTO YLVA SUNDGREN

BERGRUMMET

Den svenska marinens övergivna bergtrum under Skeppsholmen kan inte kallas en kulturmiljö i vanlig bemärkelse. Här har vi i nära samverkan med Östasiatiska museet under 2010 genomfört ett remarkabelt projekt. Efter tätning av bergtrummet och installation av belysning och ventilation flyttade utställningen av den kinesiska terrakottaarmén in i slutet av sommaren. I början av februari 2011 hade museet räknat in 300 000 betalande besökare till en helt

ny upplevelse. Vi väntar med spänning på vad museet kan bjuda härnäst i detta ovanliga nytillskott av utställningslokaler i Stockolms mitt.

UTVECKLING AV BEFINTLIGA BESÖKSMÅL

I andra fall kan det handla om att utveckla en redan etablerad verksamhet för att skapa utveckling och stabilare förutsättningar för kulturarvets besöksmål. Under det år som gått vill jag särskilt lyfta fram de utvecklingsplaner vi arbetat med för Kalmar slott, Läckö slott, Bohus fästning och Huseby bruk. De är alla exempel på de mervärden som kan åstadkommas med ett bra samarbete mellan sfv och lokala och regionala samarbetspartners.

Exemplen ovan har en sak gemensam – ett lyckat möte mellan en kulturmiljö och kreativa verksamhetsidéer föder nya och ibland oanade möjligheter till utveckling.

ETT NYTT OPERAHUS?

I skrivande stund har det gått några veckor av förnyad uppmärksamhet i pressen om ett nytt operahus i Stockholm. Flertalet inlägg har handlat om arkitektoniskt framträdande nyskapelser i centrala lägen och om ansvaret för finansieringen. Då tiden är mogen kommer sfv självfallet med glädje att delta i utvecklingsarbetet avseende lokalfrågan. Det bör ske med utgångspunkt i en kulturpolitiskt väl förankrad verksamhetsidé kring vilken man vill skapa de lokaler som behövs för framtiden. Innan denna prövning skett bör vi inte utesluta det nuvarande operahuset som en utvecklingsmöjlighet. Om det visar sig oframkomligt måste förutsättningarna för ny användning av operahuset få en framskjuten plats i den fortsatta diskussionen.

THOMAS NORELL

Generaldirektör, Statens fastighetsverk

POSTTIDNING B

RETURADRESS Box 2263, 103 16 Stockholm

Prenumerera på Kulturvärden.

Mot en expeditions- och portoavgift på 140 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

Ring 08-696 70 00 och beställ din prenumeration.

Är du rätt entreprenör för Salsta slott?

Salsta slott 2,5 mil norr om Uppsala, är ett av Europas mest välbevarade barockslott. Nu finns möjlighet för en entreprenör att utveckla Salsta till ett attraktivt besöksmål. Vi har nyligen renoverat slottets bottenvåning och anpassat den efter moderna krav med köksdel, kontorsytor och möteslokaler. I området runt slottet finns flera byggnader som kan disponeras beroende på idé och affärsplan.

Välkommen att kontakta Statens fastighetsverk för att diskutera dina idéer!

Michael Werner, tel: 070-269 21 27, e-post: michael.werner@sfv.se, www.sfv.se